XLIV ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ XLIV

ГОДИШЊИЦА
НИКОЛЕ ЧУПИЋА

ИЗДАЈЕ ЊЕГОВА ЗАДУЖБИНА

КЊИГА XX





У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1900

ШТА ИМА У ОВОЈ КЊИЗИ

Део први:

Записници Одбора Чупићеве Задужбине.

Део други:

ГОДИШЊИ САСТАНАК
ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ
ДРЖАН 31. ЈАНУАРА 1900. ГОДИНЕ
У БЕОГРАДУ

Били су: председник М. Ђ. Милићевић; чланови: Стојан Бошковић, Стев. Д. Поповић, Жив. П. Симић, Срета Ј. Стојковић, Момчило Иванић, Љуб. Ковачевић.

I

Председник напомену да је данас равно тридесет година од смрти основаоца ове Задужбине, пок. Николе Чупића, па да је достојно да му Одбор Задужбине његове ода пошту уставши и рекавши: Бог да му душу прости!

Чланови Одбора усташе и с пијететом изрекоше: Бог да му душу прости!

II

Како се на годишњем састанку свакад подноси Одбору извештај о раду и новчаном стању Задужбине, то деловођа-благајник Жив. П. Симић, прочита овај:

Извештај о раду Одборову и стању фонда:

1.

На својим састанцима у овој години Одбор је читао, оценио и примио за Годишњицу ове радове: 1. „Развитак породице и њене фазе,“ од дра Манојла Смиљанића; 2. „Шумадинка,“ културно-историјска слика, од Андре Гавриловића; 3. „Леђан-Град,“ географско-историјска студија, од Синише; 4. „Award"Приложак проучавању српске народне поезије,“ од Андре Гавриловића; 5. Из Србијанке Симе Милутиновића спев „Основање Училшта,“ с коментаром Драг. С. Милутиновића; 6. „Ка биографији П. П. Његоша,“ од Андре Гавриловића. Сви су ови радови и наштампани у XIX Годишњици.

Накнадно је управа примила још ове радове: 7. „Букуља и Венчац,“ географско-историјска скица, од ђенерала Јов. Мишковића; 8. „Путне и друге белешчице,“ од М. Ђ. Милићевића; и 9. по реферату Љуб. Ковачевића, чланак „Врхлаб-Беласица и жупа Врховина,“ од Авр. Н. Поповића. И ови су радови наштампани у XIX Годишњици.

Осим тога Одбор је на једноме од својих састанака донео одлуку да се спис г. М. Ђ. Милићевића „Кнез Милош у причама,“ II књига наштампа о трошку Задужбине као што је и I књига тога дела наштампана.

2.

Стање фонда је овако:

1. Стални капитал фоднов код Упр. Фондова	72.000
2. Два лоза по 10 fl. а. вр.	40
Свега . . .	72.040

3. Покретнога капитала пренето из 1898 године	2.492·94
4. Примљено у години 1899. . . .	4.483·30
Свега . .	6.976·24
5. На штампу, хонораре и друге трошкове издато	3.152·85
6. Остаје за пренос у 1900 год. .	3.823·39

Одбор прими извештај на знање и одреди г.г. Срету Стојковића и Момчила Иванића да прегледају рачуне и документе о примању и издавању.

III

Г.Г. Срета Стојковић и Момчило Иванић, прегледавши рачуне реферорваше Одбору да су упоредили документе са сумама примања и издавања и да су нашли да су рачуни уредни и да се слажу.

Одбор прими њихов извештај на знање и разреши благајника од даље одговорности за те рачуне.

IV

Г. Љуба Ковачевић реферова Одбору да је прегледао спис г. Мих. J. Ђорђевића, професора, „Ђурађ Кастриотић-Скендербег“ историјска скица из XV века, и да је мишљења да се, и ако има опширна расправа о Скендербегу од Агатоновића, овај рад као збијенији може примити у Годишњицу.

Одбор је одлучио да се овај рад прими и наштампа у XX Годишњици.

V

Председник поднесе спис г. Јована Х. Васиљевића „Свети Прохор Пчињски,“ и саопшти услове,

под којима писац жели да се спис прими у Годишњицу.

Одбор је одлучио да се под означеним условима спис не може примити.

VI

Прочитан је напис г. Алимпија Васиљевића „Моје путовање,“ у ком писац описује једно своје путовање по ревизији школској по Србији.

Одбор је одлучио да се напис врати писцу, пошто не подноси за Годишњицу.

VII

Председник поднесе спис г. Андре Гавриловића „Јован Рајић историк и књижевник,“ намењен стогодишњици Јована Рајића, да се наштампа у Годишњици.

Пошто је председник спис већ прочитао, то га је још узео да прочита и члан Одбора г. Стев. Д. Поповић.

VIII

Председник предложи Одбору да изабере нову управу.

Одбор одлучи да председник Одбора остане и даље М. Ђ. Милићевић, а деловођа-благајник Жив. П. Симић.

С тим је састанак закључен.

Председник
Мил. Ђ. Милићевић

Деловођа
Жив. П. Симић

САСТАНАК
ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ
ДРЖАН 2. СЕПТЕМБРА 1900
У БЕОГРАДУ

Били су: председник М. Ђ. Милићевић; чланови: Митрополит Инокентије, Стев. Д. Поповић, Жив. П. Симић, Срет. Ј. Стојковић и Момчило Иванић.

1.

Приказан је чланак *Трговачки центри и путови по српским земљама у Средњем Веку и у турско време* — географско-историјска студија, написали Петар Р. Косовић и Михаило Миладиновић.

Примљен је за XX Годишњицу.

2.

Г. Председник саопшти да је се г. д-р Јован Хаџи-Васиљевић изнова обратио Одбору, да му се спис *Свети Прохор Пчињски и његов манастир* прими у Годишњицу под обичним условима, под којима се списи у Годишњицу примају.

Примљен је речени спис за XX Годишњицу.

ШТА ИМА У ОВОЈ КЊИЗИ

Део први:

Записници Одбора Чупићеве Задужбине.

Део други:

I ДЕО

ГОДИШЊИ САСТАНАК
ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ
ДРЖАН 31. ЈАНУАРА 1900. ГОДИНЕ
У БЕОГРАДУ

Били су: председник М. Ђ. Милићевић; чланови: Стојан Бошковић, Стев. Д. Поповић, Жив. П. Симић, Срета Ј. Стојковић, Момчило Иванић, Љуб. Ковачевић.

I

Председник напомену да је данас равно тридесет година од смрти оснаваоца ове Задужбине, пок. Николе Чупића, па да је достојно да му Одбор Задужбине његове ода пошту уставши и рекавши: Бог да му душу прости!

Чланови Одбора усташе и с пијететом изрекоше: Бог да му душу прости!

II

Како се на годишњем састанку свакад подноси Одбору извештај о раду и новчаном стању Задужбине, то деловођа-благајник Жив. П. Симић, прочита овај:

Извештај о раду Одборову и стању фонда:

1.

На својим састанцима у овој години Одбор је читао, оценио и примио за Годишњицу ове радове: 1. „Развитак породице и њене фазе,“ од дра Манојла Смиљанића; 2. „Шумадинка,“ културно-историјска слика, од Андре Гавриловића; 3. „Леђан-Град,“ географско-историјска студија, од Синише; 4. „Приложак проучавању српске народне поезије,“ од Андре Гавриловића; 5. Из Србијанке Симе Милутиновића спев „Основање Учишта,“ с коментаром Драг. С. Милутиновића; 6. „Ка биографији П. П. Његоша,“ од Андре Гавриловића. Сви су ови радови и наштампани у XIX Годишњици.

Накнадно је управа примила још ове радове: 7. „Букуља и Венчац,“ географско-историјска скица, од ђенерала Јов. Мишковића; 8. „Путне и друге белешчице,“ од М. Ђ. Милићевића; и 9. по реферату Љуб. Ковачевића, чланак „Врхлаб-Беласица и жупа Врховина,“ од Авр. Н. Поповића. И ови су радови наштампани у XIX Годишњици.

Осим тога Одбор је на једноме од својих састанака донео одлуку да се спис г. М. Ђ. Милићевића „Кнез Милош у причама,“ II књига наштампа о трошку Задужбине као што је и I књига тога дела наштампана.

2.

Стање фонда је овако:

1. Стални капитал фоднов код Упр. Фондова	72.000
2. Два лоза по 10 fl. а. вр.	40
Свега . . .	72.040

3. Покретнога капитала пренето из 1898 године	2.492·94
4. Примљено у години 1899. . . .	4.483·30
Свега . .	6.976·24
5. На штампу, хонораре и друге трошкове издато	3.152·85
6. Остаје за пренос у 1900 год. .	3.823·39

Одбор прими извештај на знање и одреди г.г. Срету Стојковића и Момчила Иванића да прегледају рачуне и документе о примању и издавању.

III

Г.Г. Срета Стојковић и Момчило Иванић, прегледавши рачуне refероваше Одбору да су упоредили документе са сумама примања и издавања и да су нашли да су рачуни уредни и да се слажу.

Одбор прими њихов извештај на знање и разреши благајника од даље одговорности за те рачуне.

IV

Г. Љуба Ковачевић реферова Одбору да је прегледао спис г. Мих. Ј. Ђорђевића, професора, „Ђурађ Кастриотић-Скендербег“ историјска скица из XV века, и да је мишљења да се, и ако има опширна расправа о Скендербегу од Агатоновића, овај рад као збијенији може примити у Годишњицу.

Одбор је одлучио да се овај рад прими и наштампа у XX Годишњици.

V

Председник поднесе спис г. Јована Х. Васиљевића „Свети Прохор Пчињски,“ и саопшти услове,

под којима писац жели да се спис прими у Годишњицу.

Одбор је одлучио да се под означеним условима спис не може примити.

VI

Прочитан је напис г. Алимпија Васиљевића „Моје путовање,“ у ком писац описује једно своје путовање по ревизији школској по Србији.

Одбор је одлучио да се напис врати писцу, пошто не подноси за Годишњицу.

VII

Председник поднесе спис г. Андре Гавриловића „Јован Рајић историк и књижевник,“ намењен стогодишњици Јована Рајића, да се наштампа у Годишњици.

Пошто је председник спис већ прочитао, то га је још узео да прочита и члан Одбора г. Стев. Д. Поповић.

VIII

Председник предложи Одбору да изабере нову управу.

Одбор одлучи да председник Одбора остане и даље М. Ђ. Милићевић, а деловођа-благајник Жив. П. Симић.

С тим је састанак закључен.

Председник
Мил. Ђ. Милићевић

Деловођа
Жив. П. Симић

САСТАНАК
ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ
ДРЖАН 2. СЕПТЕМБРА 1900
У БЕОГРАДУ

Били су: председник М. Ђ. Милићевић; чланови: Митрополит Инокентије, Стев. Д. Поповић, Жив. П. Симић, Срет. Ј. Стојковић и Момчило Иванић.

1.

Приказан је чланак *Трговачки центри и путови по српским земљама у Средњем Веку и у турско време* — географско-историјска студија, написали Петар Р. Косовић и Михаило Миладиновић.

Примљен је за XX Годишњицу.

2.

Г. Председник саопшти да је се г. д-р Јован Хаџи-Васиљевић изнова обратио Одбору, да му се спис *Свети Прохор Пчињски и његов манастир* прими у Годишњицу под обичним условима, под којима се списи у Годишњицу примају.

Примљен је речени спис за XX Годишњицу.

3.

Читан је спис *Географско-привредни односи Црне Реке и Тимочке Крајине,* од д-ра Мих. В. Смиљанића.

Примљен је за XX Годишњицу.

4.

Приказан је *Коментар Драг. С. Милутиновића* на спев *Васкрс мртца* из Србијанке Симе Милутиновића.

Примљен је за XX Годишњицу.

5.

Читани су *Биографски прилози новијој историји српској* од Андре Гавриловића.

Примљени су за XX Годишњицу.

6.

Читан је чланчић *Scupi* (старо Скопље), од М. В. Веселиновића.

Примљен је за XX Годишњицу.

7.

Читан је чланчић *Изморник* (жупа у гњиланској кази-вилајету), од М. В. Веселиновића.

Примљен је за XX Годишњицу.

8.

Одлучено је да се Годишњица одсада штампа гармондом.

С тим је састанак закључен.

Председник

М. Ђ. Милићевић

Деловођа

Жив. П. Симић

II ДЕО

ТРГОВАЧКИ ЦЕНТРИ И ПУТОВИ
ПО СРПСКИМ ЗЕМЉАМА
У СРЕДЊЕМ ВЕКУ И У ТУРСКО ВРЕМЕ

ГЕОГРАФСКО-ИСТОРИЈСКА СТУДИЈА

НАПИСАЛИ

Петар Р. Косовић и Михаило Миладиновић

ФИЛОСОФИ III. ГОД.

Српску средњевековну трговину створили су Дубровчани и Саси. И ако Саси нису трговали већ само експлоатисали руднике, ипак је њихов рад био од огромног утицаја на српску трговину. Саси су копали благо из српских рудника, а Дубровчани су га куповали и разносили по целоме свету и за новце продавали или за фабричке производе мењали. То беше најглавнији предмет српске трговине кроз све време наше средњевековне државе. Са напретком наше државе напредовала је и рударска радња, а с њоме и трговина.

Око рударских центара подигоше се и трговачки центри, на које су Дубровчани доносили индустријске производе тадашњих слободних италијанских република и ту их продавали. Трговање је вршено у прво време искључиво а и доцније већином разменом. Тако Дубровчани увозише поменуте индустријске производе а извозише из српских земаља у размену за ту своју робу сребро и злато из српских рудника, и друге производе и сировине као стоку, коже, восак, жито, мед и друго, што је српски сељак и властелин доносио на трг да прода и да набави себи потребне ствари.

Колико су рудници утицали на развиће трговине, види се и по томе, што се прва трговачка варош, која

се јавља у нашим споменицима, *Брсково,* налазила у близини неког рударског места, где је по својој прилици купнула први пут саска мотика, кад их оно доведе српски владалац у Србију.

Први дакле трг јавио се код прве рударске радње. Значај Брскова као првог трговачког места, одржао се све донде, док се не развише на другим местима још јаче рударске радње и поред њих основаше трговачке вароши.

При крају XIII. века Брсково већ беше трг споредног значаја, а главну улогу играху *Ново Брдо, Плана* и *Трепче* око богатих мајдана Копаоника и *Рудник* код рудничких поткопа. На крају XV. века то беху центри српске трговине.

Поред њих јављају се као важне рударске и трговачке вароши Фојница, Сребрница и Олово у Босни, и у западном делу Србије Зајеча и Крупањ.

Као што се из овога види рудници су највише допринели развитку српске трговине и подизању трговачких центара. Али поред тога било политичке прилике било богата природна околина или згодан положај често су истицали какво место јаче на видик, које је себи привлачило и дубровачке трговце.

Тим начином поникоше и други трговачки центри, на које је рударство имало врло мало или нимало утицаја. Таква места беху *Призрен,* који истакоше политичке прилике, па онда *Нови Пазар, Београд* и др. који за свој трговачки значај дугују своме згодном положају.

Било једним било другим начином у српској се земљи подигоше знатни трговачки центри, који су водили врло живу трговину; а међу њима је било и таквих, који бројаху на 40.000 душа — густа насељеност и за данашње прилике.

Упознати те трговачке центре а поред тога и путове којима је струјила трговина у српске земље, задатак је ове наше расправе.

Ми ћемо прво покушати да говоримо о центрима трговачким, а по томе, у засебном одељку, прећи ћемо на путове, који су те центре везивали.

I

ТРГОВАЧКИ ЦЕНТРИ

У СРПСКИМ ЗЕМЉАМА У СРЕДЊЕМ ВЕКУ И У ТУРСКО ВРЕМЕ

A

НА ОБАЛИ ЈАДРАНСКОГ ПРИМОРЈА

„Мој писни с бројити никако ниј' моћи
„Све крaје честити *Дубровник* гди опћи
„Кроз горе, кроз луге по свиту свеђ миче
„Трговце без друге забаве и приче;
„По странах, не гледа сунце на далече
„И које прик' реда и с редом ке пече
„Сви трге примају мирно ке доноси
„И ке они дају, он мирно односи"...

Ханибал Луцић (1480+1534).

Дубровник

Онде, где је данас варошица Цавтат, југоисточно од данашњег Дубровника, налазио се за време Римљана град *Epidaurum*. У половини VII. столећа освоје га Словени, разруше и земљиште му заузму. Становници његови том приликом већином изгибоше, а један део, што преостаде и што умаче испод ножа словенског, склони се на једном рту, тврдој стени, 10 км. северо-западно од свог пређашњег града а на самој међи словенских кнежевина Захумља и Травуније. Ту су они основали нову насеобину, из које ће у брзо да се развије на далеко чувен са свога богаства и своје трговине град Дубровник и република дубровачка. Константин Порфирогенит набраја чак по имену те прве бегунце и наследнике дубровачке.

Остао нам је и један домаћи извор о постанку града Дубровника. Тако босански жупан *Бијељак* још 1391. г. вели ово: „Ја жупан Бијељак и војвода Радић, брат мој, Санковићи познасмо ва истину по старих писмих и по старих паметарих добрих људи, који су чули од једнога кољена до другога и по вједућих биљезих и знамењих: на Цавтату при мору јест био град стари Дубровник (Epidaurum) полаг жупе конавалске, којему граду пристојаше

жупа конаваоска и бјеше му племенито та жупа и друге земље и места; и када се оно стари град расу и опусти тада господа рашка и хумска у те дни кривином посједоше и по сили узеше конавалску жупу и друга мјеста тога града и тада грађани појдоше у тврдо мјесто и зидаше град Дубровник (Ragusa), који јест и данас божјом милошћу поштен и слободан, од којих људи старога града јесу се родили и наслиједили властела града Дубровника."[1]

Сиротан, без популације, Дубровник отвара врата и прима под своју заштиту сваког било вољног било невољног досељеника и тим начином по примеру старога Рима множи своје становништво и јача своју снагу. Његово становништво повећа се нарочито по разорењу града Салоне, његова суседа, и зетског, такође важног града Диоклеје, чији многи грађани дођоше у Дубровник и ту се населише. У почетку у Дубровнику се насељавају само Латини, али мало доцније у њ се почну досељавати и Словени.

Требињски жупан Павлимир враћајући се 690 год. из Рима сврати том приликом у Дубровник, где буде лепо дочекан и угошћен. Павлимир их за њихово гостопримство богато обдари и поправи и утврди њихову варош у којој се настане многи од његових сапутника с правом грађанства.[2] Ово помиње и Енгел, додајући, да се тако смешао у Рагузи већ рано римско-италиски и српско-словенски елеменат.[3] Ово је по свој прилици била прва колонија словенска, која се у Дубровику населила.

По смрти Павлимировој настају у Босни нереди око престола. Присталице Павлимирове биле су принуђене да напусте Босну и иселе се у Дубровник 717. год.[4]

Године 1156. досели се и трећа група Бошњака. Ово су биле прве колоније Словена а доцније се у њ доселише и ту настанише још и многи други Словени, нарочито по пропасти српске средњевековне државе, што је имало за последицу то, да се латински тип Дубров-

[1] В. Клајић, Опис земаља у којима обитавају Хрвати, II. стр. 207.

[2] Макушев, Іслѣдованія объ историческихъ памятникахъ и бытописателяхъ Дубровника.

[3] J. Chr. v. Engel, Geschichte des Freystaates Ragusa, стр. 57.

[4] Макушев, Іслѣдованія и т. д.

ника постепено губио и постајао словенски. Тако се још 1190. год. у једној повељи помиње као кнез дубровачки неки *Доброслав*.[1] На послетку концем XIV. и почетком XV. столећа словенски елеменат преовлађује над латинским.

У прво време дубровачка се област није ширила даље ван граница градских зидова. Али једновремено с умножавањем своје популације на рачун Словена, Дубровник је било поклонима било другим којим начином размицао међе свога града и ширио своју област, опет на рачун Словена. Тако (по Макушеву) „год. 1050. Стеван Крешимировић, краљ Хрватске и Далмације, поклони Дубровчанима Жупу (Breno), Груж (Gravosa), Ријеку (Ombla) и Затон (Malfi). Год. 1080. далматински краљ Силвестар даде им острва: Колочеп (Calamota), Лопуд (Mezzo) и Ишпањ (Giupana). Год. 1151. доби острво Мљет а 1164. место Бијело у Жупи. 1310. год. становници острва Ластова (Lagosta) добровољно се потчинише Дубровнику, а 1333. г. 22. јануара цар Стеван Душан даде Дубровчанима Рат и Стон (Stagno) и све земље почињући од Превлаке до дубровачке границе. Године 1347. Стеван Контроманић поклони Дубровчанима острво Александрију и Посредницу у перетванском заливу, а год. 1399. Остоја Христић приморје од Курила до Стона са више села. Године 1410. доби Дубровник острва Корчулу (Curzola), Хвар (Lesina) и Брач (Brazza). 1419. г. купише Дубровчани Конавље од Сандаља Хранића за 18.000 дуката, а 1429. г. купише западно Конавље за 24.000 дуката од Радослава Павловића.“ Овим се у главном и завршило ширење дубровачке области.

Ето то је област на којој се подиже она величанствена зграда дубровачке републике, за коју савременици веле да је била „најбогатија на свету.“

Оскудна у земљишту а изобилна свим оним што је потребно за развиће трговине и бродарства, њен живот већ тим самим био је упућен још у почетку на ту страну. И заиста она је разумела свој положај, користила се њиме и засновала такву трговину и трговачку делателност, да јој на целом свету кроз неколико векова изузев Млетака

[1] В. Клајић, Опис земаља и т. д., II., стр. 211.

не беше равне. А усавршити трговину и бродарство беше главна брига њихова политичког живота. Скоро сав њихов политички рад носи на себи чисто трговачки карактер. Дубровчани нису волели рат и свима су се силама старали да не дође до њега. Рат је убиствен за сваку трговину. Не само да га сами нису волели већ нису желели да се он деси нигде близу у њиховој околини, нарочито у српским земљама. Сваку међусобну свађу међу српским владаоцима они су жалили а свако зближење и измирење завађених они су радосно поздрављали. Они су и од своје стране утицали да се до измирења дође. А што видимо да Дубровник прима у своју средину незадовољну властелу а често и саме претенденте владалачке и то су опет чисто трговачки рачуни. Сваки је такав бегунац долазио у Дубровник са великим новчаним средствима, које је улагао у дубровачке благајне, а које су опет служиле на појачање дубровачке трговине. Осим тога, тим се множило дубровачко становништво, а с њиме и потребе за живот, за које су опет трговци били позвани да их набављају. То је био један узрок, а други, можда још важнији, што су мислили да склонивши бегунца од његова противника и не давши му, да из њихове средине може ма шта радити против свог такмаца, да ће тим начином најпре лећи распра између њих и отклонити се рат, од кога су Дубровчани толико стрепили. Но у претпоставци да се прилике измене и протерани владалац поново овлада изгубљеним престолом, Дубровчани су увек од овог умели за време његова бављења да издејствују широка трговачка права и повластице. Али никад ни у ком случају Дубровник није сам доприносио, да се протерани владалац опет врати на свој престо — чисто трговачка политика.

Са свима земљама, са којима је имао каквог трговачког сношаја, Дубровник се најозбиљније старао, да одржи што коректније односе. Нарочито су ти односи били коректни и пријатељски према суседним српским земљама, са којима су засновали још из рана живе трговачке везе. Да се постигну те везе много је допринело то, што је у Дубровнику почео јачати словенски елеменат који у XIV. и XV. столећу већ доминира.

На дубровачке трговце гледало се у српским земљама не као на странце и туђинце, већ као на Србе, на браћу своју, а Срби силазећи у Дубровник трговачким послом налазили су тамо опет браћу своју. Дубровник је и детињство своје и младост своју провео у друштву са Србијом, само што нису у исто време пропали, већ ју је Дубровник преживео.

Оваквом својом миротубивом политиком Дубровник је почео нагло да напредује. У почетку IX. века већ је то био богат и силан град, који је у стању, да се за пуних 15 месеци бори против Сарацена, који на њ ударише са 30 лађа, а 869. г. помаже византијског цара својим лађама, кад је опсео сараценски град Бар.

Поред добрих односа са суседима Дубровник је ради обезбеде своје трговине, која се убрзо рашири не само по суседним земљама него и по свима крајевима око Јадранског мора, склапао трговачке уговоре и са свима оним државама и слободним варошким опћинама, са којима је имао ма каквог трговачког посла. Баш ти многобројни трговачки уговори, који осташе сачувани, и сведоче најбоље, колико је била развијена дубровачка трговина. Они нам верно износе све путове, куда је струјила и све вароши, у које се стицала. Трговачке уговоре почиње Дубровник склапати врло рано. Први трговачки уговор, по летописима, закључио је Дубровник с Босном 831. г.[1] под условима: да има бити тврд за 50 год.; да краљ босански има послати 50 волова и 50 брава и 200 товара жита; да Дубровчани буду у Босни као рођени Бошњаци и да имају послати краљу 14 лаката скрлета, да си краљ учини кабаницу, и признавати Бошњаке као рођене Дубровчане.[2] Год. 871. закључи Дубровник трговачке уговоре с Апулијом и Сицилијом, а год. 980. десио се један важан догађај, који баца доста јаку светлост на моћ дубровачке трговине у то доба: на име те године Млечићи ухвате и заплене једну дубровачку трговачку лађу са товаром у вредности од 25.000 дуката. Дубровчани су тражили, да им се врати лађа и накнади штета учињена, али им Млечићи одбише захтев. Услед

[1] Макушев, Изслѣдованія объ историческихъ памят. стр. 13.
[2] Пуцић, Историја Дубровника I, 4.

овога Дубровчани напусте Венецију. Из овога се види, да је дубровачка трговина у то време била веома јака; да су били с Млецима у врло јаким трговачким односима, па да су чак имали тамо и своје трговачке факторије.[1] Те исте године ступише Дубровчани под заштиту византијског цара, који им потврди пређашње привилегије.

За дубровачко морепловство и трговину у опште веома је значајно то, што је царски посланик, који је био изаслан у Дубровник са писмом царевим, којим их прима под своју заштиту, тражио од ових *80 искусних морнара* за византијску флоту и три *властелина* искусна у државној управи. Ово је веома ласкаво сведочанство за државничку мудрост и искуство Дубровчана. Ове исте године Дубровчани обнове пређашњи трговачки уговор с правом на *узајамно грађанство*.[2] За време војне с Неретљанима Млеци конфискују једну дубровачку лађу с товаром *сребра* и *воска*, који је ношен без сумње из српских земаља. Дубровчани сад поново забране својим трговцима да посећују Млетке, јер им заплењену лађу не хтеше повратити. На сваки начин, овака је забрана била штетна по млетачке трговачке интересе с тога их и видимо, да се већ 1001. г. не само са Дубровчанима измирише већ с њима склопише и савез. Око 1000. год. Дубровчани добише право слободног трговања у Бугарској; год. 1017. добише право трговања без икакве царине по Босни а на име тога права плаћали су 500 перпера босанским владаоцима, а год. 1078. добију право трговања у Мацарској; 1080. г. закључе уговор с Виљемом, краљем сицилијанским; год. 1114. босански бан дозволи Дубровчанима, да начине близу рударске вароши Олова једно утврђење, где би се сместила дубровачка посада ради заштите дубровачких индустријалаца, који су се бавили експлоатисањем сребрних и златних рудника; год. 1148. закључе трговачки уговор с Малефетом, а 1169. с Пизом, с богатом италијанском вароши. Следеће године 1170. цар Манојло Комнен даде многим Дубровчанима право грађанства у Византији и прими њихову децу у тамошње школе, а угарски краљ Стефан III. потврди Дубровчанима

[1] Макушев, Іслѣдованія. стр. 13.
[2] Макушев, Іслѣдованія объ историческихъ... стр. 13.

пређашње привилегије. Год. 1172. Дубровник напусти дотадању заштиту византијску услед неве распре између Млетака и Византије, од које је много претрпела и његова трговина, као савезника византијског. Дубровник ступи под покровитељство Вилхелма, краља сицилијанског, добивши право трговања без икакве царине по његовој земљи.

Велики жупан Немања после извесног непријатељског сукоба измири се с Дубровчанима, и склопи с њима трговачки уговор, који буде обзнањен 1186. г. По Пуцићевој историји тај се уговор састојао у главном у овоме: да Дубровчани могу трговати по свима земљама српске државе без царине, која је пре тога била постављена на Дубровчане; да Дубровчани не смеју да учине какво зло ни једном Србину ни на мору ни на копну, нити га „ухватити за роба“ и да је Србима слободно долазити и трговати у Дубровнику. И Енгел наводи у седам тачака детаљне услове овога мира између Немање и Дубровчана.[1] Год. 1189. Кулин, бан босански, установи „мир и пријатељство“ с Дубровником. Те исте године дођоше у Дубровник и изасланици града Равене и полуострва Истре с којима такође утврди „мир и пријатељство“ на корист трговине. Год. 1190. утврде Дубровчани уговор с кнезом Мирославом, братом Немањиним.[2] 1192. г. Исак Анђел допусти Дубровчанима да без царине тргују по Бугарској и Романији.[3] Год. 1199. обнове стари уговор с Анконом а склопе нови с Фаном, с којом утврде „мир и пријатељство.“ Из истог се види, да су трговачке везе старије од њега. Тај уговор обновљен је 1249. г. По овом обновљеном уговору већа су права и јемства за слободну трговину и једних и других. Тај уговор био је темељ доцнијим трговачким односима између обеју опћина; 1201. године склопљеним трговачким уговорима ступио је Дубровник у трговачке сношаје с Монополи и Баром. Од год. 1229. до 1249. Дубровник је склопио трговачке уговоре са приморским градовима средње Италије: Фирмом, *Равеном*,

[1] J. Chr. v. Engel, Geschichte des Freystaates Raguza, Wien 1807., стр. 86.

[2] Пуцић, Историја Дубровника, 24.

[3] Макушев, изслѣдованія объ историческихъ памят.

Реканатом и Рамини и тиме обезбедио своје трговачке интересе у овом крају.[1] По Макушеву Дубровник је имао с Реканатом још раније склопљен уговор, на име 1206. г. а с Равеном 1189.[2] г.; 1207. г. склопе трговачки уговор с облпжњом трговачком вароши Котором, а 1216. с великим жупаном рашким Стеваном Немањом: тај уговор потврдише његови синови 1229. год. установивши своје агентство у Дубровнику; год. 1220. ступе у преговоре с Мамелуцима, владаоцима Египта, и стеку слободу трговања са Сиријом и Индијом. Год. 1231. посла Дубровник Андрију Бјелиславића, да преговара са Ремини, и закључи с њом уговор, који буде објављен тек 1235. г. Тај је уговор обновљен по свој прилици 1382. г.[3] Венецијански дужд Тијеноло године 1232. наметну велику царину на све предмете што би Дубровчани довезли у Млетке, а нарочито на оне предмете, који би били добивени из азијских и афричких лука. Год. 1235. закључи Дубровник трговачки уговор с оближњом далматинском вароши Омишем, чији су житељи били чувени због морског разбојништва, а две године доцније (1237.) са Сплетом, а 1246. с Крајанима; год. 1246. добију нове повластице у Византији а 1253. у Бугарској; 1256. г. обнове уговор с Јакином, с којим су били у врло јаким трговачким везама. С њом су Дубровчани имали по свој прилици најјаче а и најстарије везе. Јакина беше средиште промета на обали средње Италије. Природно је дакле, да је Дубровник с њом дошао врло рано у додир и имао своје уговоре, који се обнављају и протежу од г. 1199. па скоро све до последњих дана самосталног живота дубровачке републике.[4] Године 1283. добише Дубровчани право грађанства у Месини и Сиракузи; год. 1320. обавеже се Дубровник да у будуће сваке године плаћа 1000 златних перпера цару Андронику, а годину дана доцније 800 перпера Урошу, српском краљу, за право трговања у њиховим земљама; 1327. г. утврде Дубровчани трговачки уговор са вароши Флоренцијом. Биће по свој при-

[1] Матковић, Rad. knj. XV.
[2] Макушев, Изслѣдованія объ ист., стр. 13.
[3] D-r П. Матковић, Rad, knj. XV.
[4] Ibidem.

лици да је било и ранијег уговора. Зна се, да је 1169. Дубровник закључио трговачки уговор са Пизом.[1] Тешко је претпоставити, да Дубровчани нису тада имали сношаја и са суседном јој Флоренцијом, која у то време, а нарочито мало доцније у XII. и XIII. веку, беше веома напредна варош у сваком погледу. У XIV. веку Флоренција је водила врло живу трговину с Дубровником.

Год. 1358. пређу Дубровчани у заштиту угарскога краља Лудвика. Исте године добију право грађанства у Венецији; 1385. г. ступе у трговачке односе са Француском. Још пре овога, год. 1365. закључе уговор са султаном Орханом II. у Бруси, којим им овај допусти слободну трговину по његовој земљи. После доласка Турака у Европу они су с њима ступили у још јаче везе. Испрва плаћаху Турцима, кад ови пређоше у Европу, 500 дуката ради слободе трговања по њиховим земљама; али та је сума доцније постепено тако нарасла, да су год. 1480. Дубровчани на име слободе трговања плаћали Турцима годишње 15.000 дуката.

Год. 1510. мамелучки султан Абунасај допусти Дубровчанима слободу трговања по Египту и Сирији без икакве царине.

Овде смо у кратко по Макушеву и Матковићу изнели трговачке уговоре дубровачке са другим народима.

Од уговорâ, које је Дубровник имао, споменули смо само неке. Они се сви скупљени и хронолошки лепо уређени налазе у дивној збирци Миклошићевој (Mon. Serb.), те држимо, да би их било излишно овде ређати. Из овог прегледа трговачких уговога видимо, како је јако била развијена дубровачка трговина. Она струји по целом балканском полуострву и Угарској и по свима пристаништима Средоземног мора и његових огранака. Она допире чак и до Индије!

У свима иоле знатнијим варошима имао је Дубровник своје трговачке факторије: у Цариграду, Одрину, Новом Пазару, Софији, Силистрији, Смедереву, Београду, Сарајеву, Скопљу, Видину, Солуну и другим на Балканском полуострву; у Бруси и Смирни за Малу Азију; у Александрији за Африку; у Венецији за северну Ита-

[1] Ljubić, List., I., 10.

лију, Флоренцији за средњу, Месини и Сиракузи за јужну Италију. У Палерму, по речима арабљанског географа Јакута, (1229.) био је нарочити кварт словенски (т. ј. дубровачки). У Ђенови беше главна колонија дубровачка за цело Средоземно море.[1] Ове факторије биле су многобројне по српским земљама, но њих ћемо поменути код сваке вароши на по се.

Трговачки пренос преко мора вршила је многобројна дубровачка флота, која се развитком трговине такође јако множила. Год. 1450. имала је република преко 300 бродова.[2] Дубровчани су били на гласу морнари. Њих је било и у пратњи Христифора Колумба, кад је овај ишао да пронађе Америку.[3]

О трговини дубровачкој у половини XV. столећа писао је Филип де Диверзис. По њему, доносило се тада у Дубровник ово: по суху из оближњих места храна, маслинке, цвеће, свежи плодови, пилићи, овце, свиње, зечеви и остало ове врсте што служи за храну. Удаљенији пак становници дотеривали су у Дубровник: мед, рибу, даске, угаљ, катран, коже, марву, дрвено оруђе за ткање и бојадисање сукна. Из византијске државе (нарочито из Одрина), из Србије (нарочито из Новог Брда) и из Босне довозило се злато, сребро, олово, цеменат, бибер, восак и много другог које чега. Морем даље довозило се за домаћу потребу и за разношење у туђе крајеве различито жито, сочиво, уље, посољено месо и риба, разноврсно воће, кафа, мирођије, лекови, вуна, платно, сукно, посуђе стаклено, бакрено и земљано, со и многе друге ствари. Ово се довозило из обилне Италије, на име из Млетака, Пуља, Абруца, тако исто и Ферма, Реканата, Јакина и Римина; па из Тоскане а нарочито из Фијоренце и Манфредоније, Ортоне, Бара, Банела, Трана, и из Напуља; са Сицилије, а на име из Палерма, Сиракузе и других места. Из Грчке, а на по се из Патраса, Авлоне и других места. Поред тога довозила се грађа дрвена и камена, железо, многе справе и оруђе.

---

[1] Макушев, Изслѣдованія объ историческихъ памятникахъ..

[2] В. Клајић, Опис земаља у којима живе Хрвати, II, 234.

[3] Ibidem.

Извозило се пак из Дубровника сухим со, вунене, памучне и свилене тканине, стаклено посуђе и многи други предмети. Морем се извозило злато, сребро, олово, восак, кожа, бибер и платно. Исти писац и савременик, Филип де Диверзис, вели да је Дубровник тада имао 40.000 становника.

Да чујемо другог једног путника и савременика (из XV. столећа), који вели о Дубровнику ово: „Сви су становници трговци. Краљу угарскоме, кога признају за свога господара, плаћају данак и купују од њега повластице; турском пак цару плаћају годишње 15.000 дуката, јер га се боје; ако му и јесу данас пријатељи, могу му сутра бити непријатељи, за то се и против њега утврђују. Краља Сицилије и Млечиће даровима мите и умирују. Трговци су најбогатији те нема од Дубровника богатије опћине на свету. Жене се одвише ките.“ Тако о Дубровнику овај савременик, Феликс Фабер. Интересно је што Фабер даље на једном месту вели: „Сваке недеље је велики пазар, на којем се људи продају.“[1] А да су Дубровчани, нарочито у прво време, и људима трговали, имамо и сувише доказа.

Паладијус Фускус, Падованац, у своме делу „De situ orae illirici“ (Lib. I), почетком XVI. столећа, овако описује Дубровник: „Две стотине миља од Стона простире се град Дубровник, дивно украшен световним и духовним здањима, а пребогат сребром и златом. Лежећи међу трима државама, међу државом млетачком, угарском и турском, живи самостално, као што некад у старо доба живљаше чувена Палмира између парћанске и римске државе. Ипак плаћа турском цару годишњи данак. Као и у осталим далматинским градовима грађани му се деле у племство и нижи сталеж, али тако, да је сва власт у рукама племића (властеле). Законе као и врсте чиновника има веома сличне млетачким. Још прошлих година имао је Дубровник преко 300 лађа а трговце ћеш његове наћи и по најудаљенијим крајевима Европе. Дуго би било да све важније споменем, само да једно истакнем, нека се види, како брижљиво и строго васпитавају Дубровчани своју омладину. Они на име не допуштају у

[1] D-r П. Матковић, Rad, knj. XV.

своме граду никаквих игара ни забава осим књижевних; дођу ли у град гимнастичари или пеливани одмах их гоне, да се не поквари младеж, коју посвећују једино *књизи и трговини*."

Иван Крст. Ђустинијани, Млечанин, пише око 1553. о Дубровнику између осталог и ово: У њему има много зграда високих и лепих, те све ово чини, да је град леп и раскошан, премда је мален. Ну још више краси град множина трговаца и странаца, а нарочито Турака, којима се богаство састоји од трговачке робе. Земља не роди Дубровчанима баш много. Највише имају вина. С тога обично сви тргују те има појединих људи и кућа, које имају иметка на 100.000 дуката и више. Плове по свима крајевима света а свега имају 100 бродова. С тога се мисли, да Дубровник има силу новаца. Пошто Дубровчани морају трговати по свима крајевима, а уз то желе сачувати себи и град и своју драгу слободу, то одржавају пријатељске везе са свима владарима а нарочито са суседном турском царевином, чије земље са свију страна граниче дубровачку општину. Плаћају јој годишњи данак у 13.000 дуката. Још су штићеници млетачке републике, римског цара и францеског краља."

Павле Анђел, архиепископ драчки, који је живео за време Скендербега, у својој беседи дубровачком сенату овако узвикује: „Који је то град, која држава, која се са овом упоредити може? Он је пун сваког изобиља, пун и препун сваког богаства, обдарен најбољим обичајима, врлинама и наукама; у њему седи најдостојанственији сенат... сенатори, који са свима племенима, и народима пријатељство, мир и слогу непрестано чувају и обнављају. Осим тога, ту цветају све лепе уметности, философија, теологија, и остале корисне установе, вештине и науке... У која мора дубровачки трговци не плове; у које земље не допиру; које је место тако забачено, па и најудаљеније, у које не стижу и не продиру? Који је дакле град од Дубровника славнији, који увек слободан, покоравајући се одано само својим законима живи и управља се... Мора се рећи о дубровачком граду, да је он за сада најсигурније место, уточиште и прибежиште свију трговаца, богатих и сиромашних; да је школа и учитељ свију врлина, узор и светлост добрих обичаја

дика и украс целе Далмације, Илирије, Јадранског и Јегејског мора."[1]

По овим савременим и ако кратким белешкама види се лепо, како је јако била раширена дубровачка трговина. То је суд иностраних и незаинтересованих савременика, те у толико може бити вернији.

Све што бисмо додали са своје стране у намери да јаче истакнемо трговачку важност Дубровника, после овога мислимо да би било излишно.

Дубровник је у почетку само био посредник трговачки између Италије и других земаља с једне стране и српских земаља с друге стране. Све што је он износио на трг у српским земљама готово је све било донесено са стране, било из Италије било из које друге земље. Ну доцније се у Дубровнику развише занати, нарочито сребрни и златарски, где се стане прерађивати сребро и злато донесено из српских земаља, место да се носи у Италију и тамо израђује. Поред тога год. 1490. Флорентинац Петар Пантела основа у Дубровнику прву фабрику чоје, а 1530. г. Никока Лукарић оснује фабрику свилених и вунених израђевина.[2] Ове су фабрике толико напредовале, и израђено сукно и чоја толико изишли на глас: да је француски краљ Карло IX. (1560—1574) молио дубровачко веће, да му пошље неколико искусних радника, да с помоћу њих подигне у Француској фабрике, које би израђивале такве тканине, какве су дубровачке. Карло им је за то дао право грађанства у Француској.[3] Како су пак дубровачке тканине стекле биле гласа види се из тога, што су оне правиле врло опасну кункуренцију млетачким тканинама, тако, да се млет. влада нашла побуђена да спречи то својом наредбом од 28. септ. 1462. г., повишавајући царину на дубровачке тканине. У наредби се вели: „Колико је корисно овој нашој вароши прерађивање вуне, свакоме је познато, јер се од туда хране многе наше сиротније породице, које никакав други занат не знају... а то прерађивање готово је са свим уни-

---

[1] Макушев,Ислѣдованія объ историческихъ памятникахъ и бытописателяхъ Дубровника.

[2] Макушев, Monum. hist. Sl. mer. I. 409.

[3] В. Клајић, Опис земаља... II, 236.

штено дубровачком чојом, од које се највећи део справља у варошu Дубровнику и која се увози против закона и наредаба наших у туђе земље"... С тога: „решава се и наређује, да се на речену дубровачку чоју при извожењу у какву нашу или наших штићеника луку плаћа 10% од вредности." Из овога се види, да у Млеткама нису били баш најбоље расположени према Дубровнику. На против, ми смо споменули раније, да су Млечићи једном запленили једну натоварену дубровачку лађу. Ма да су им ту лађу повратили, ипак су им остали и даље непријатељи. Тако је тада млетачки сенат био установио, да се сваког петка у сенату саветују о „уништењу Дубровника", као некада римски сенат о „уништењу Картагине!"

Осим фабрике чоја било је у Дубровнику и других фабрика, као фабрика стакла (ars vitrii), кожа, платна, сапуна, мастила; даље, ливница метала и топова (за одбрану града и флоте) и т. д.

Али до тада срећна звезда Дубровника у XVII-ом столећу почиње да га оставља, док га у почетку овог столећа са свим не остави. Још од ранијег времена Дубровник је чешће страдао од потреса, а нарочито у годинама: 1481., 1482., 1520. и 1631. али најнесрећнији по дубровачку општину био је потрес од год. 1667. (6-ог априла). Грозан је то потрес био, који је ову дивну варош претворио у рушевине, под којима изгуби живот до 5000 душа. К овоме придође у исто време и пожар, који уништи и оно што остаде. Тај ужасан земљотрес трајао је пуних 8 дана. Дубровчани истина прионy да се опораве нешто личним жртвама а нешто прилозима са стране. Ну поред свега тога може се рећи, да је овај земљотрес уништио Дубровник имовно, а на скоро дошла је и политичка пропаст.

Кроз читавих дванаест столећа државничка мудрост Дубровчана умела је да очува своју слободу и своју самоуправу. Дубровник је истина увек у неколико признавао власт наизменце византијску, млетачку, угарску и турску. Међу тим, он је умео да ту власт ограничи, да буде тако рећи само по имену, а своју унутрашњу самосталност увек потпуно да очува. Тек почетком овог века уништена је и сенка дубровачке самосталности, те је тако свршила свој политички живот ова славна република.

Котор

Друга приморска варош, која је на српску трговину у средњем веку после Дубровника имала највише уплива, и која је и сама била саставни део српске независне средњевековне државе, јесте Котор.

Котор је стар град. Ту је за време Римљана био римски град Acruvium. У VII. и VIII. столећу он се назива Decadaron (*τα κάτω Δεκάτερα*). Год. 840. пострада он од нападаја сараценског, који га освојише и разрушише. Ну он ће у брзо подиже и окрепи. У половини X века признаваше он над собом власт византијску. Тадањи цар византијски, Константин Порфирогенит описује Котор овако: Град Декатера на латинском језику значи теснац, продор, јер море као језик продире за 15 до 20 миља унутра у копно. Град лежи у дну тог залива. Са свију страна опкољен је високим планинама, тако, да се лети сунце може видети само у подне, зими пак никад. У њему почива свети Трифун, који потпуно лечи све болеснике, али највише оне, које нечиста савест гризе. Његов је храм округао.[1]

Рекосмо да је Котор у то време признавао власт византијску. Ну то је било само по имену; у самој пак ствари Котор беше слободна опћина, слична дубровачкој. Год. 1166. он је још у рукама и власти Византије. Тада је у њему седео византијски наместник за Далмацију и Дукљу. Под византијском влашћу остаде све до смрти цара Емануила. Одмах по његовој смрти 1180. г. Котор је већ био у држави нашега Немање, који је још одавна био бацио око на њега. Као господар Котора, Немања се први пут спомиње у једној повељи од 1186. г. Од тада је за дуго година његова судбина тврдо скопчана са судбином српске државе у средњем веку, све док Немањиће њоме управљају. Ну и у то време Котор је био мање више слободна опћина. Унутра овако слободан, а с поља под заштитом српских владалаца, Котор је јако напредовао. Српски су владаоци Котору поклањали велику пажњу и давали му разне повластице, привилегије и поклоне у земљи. Ну од свију тих повластица најзна-

[1] Rački, Documenta historiae Chrvaticae, стр. 403.

чајније су опе, које цар Душан даде Которанима својом повељом од 1351. год.. кад к њему у Приштину дођоше властела и грађани његова „верног и столног и љубимога и славнога града Котора, на име Михо Бучић и Гргур Гимановић и Васе Биговић.[4] Тада Душан учини и неке поклоне у земљишту, Котору.[1]

Користећи се оваким повољним приликама, на име великим правима и заштитом, које уживаше од српских владалаца, Котор постаде врло важна трговачка тачка на српском приморју. Као год Дубровник имао је у свима иоле знатнијим трговачким центрима у српској земљи и Котор своје колоније. Ту они беху врло озбиљни конкуренти Дубровчанима, тако, да су Дубровчани са њима морали једним писменим уговором регулисати права трговања у српским земљама, нарочито у важном тргу Брскову. Котор је посебним уговором са Дубровником регулисао и права својих грађана на дубровачком тргу, као и ових на његову.

На которски трг доношени су из српских земаља они исти артикли, које смо споменули, да су доношени и у Дубровник. А са стране пак Котор је доносио предмете, којих није било у српским земљама и тамо их разносио и продавао.

У XIV. веку Котор је био највећи српски трг за сукно и за свиту у опће. На тај трг су Дубровчани, па и сами Млечићи, доносили разну свиту и ту је продавали.[2] Ово се потврђује и уговором између Котора и Дубровника од год. 1279.,[3] који се у XIV. веку неколико пута обнављао без икаквих измена. То нам потврђује и један документат млетачке владе, којим се одређује нека ванредна царина на сукно, које се у српским земљама а нарочито на которском тргу продаје.[4]

Као врло важан артикал которске трговине са српском земљом треба да споменемо *сô*. Продавање соли изгледа да је било право опћине которске и у време, кад је он био под српском влашћу. Из поменутог трго-

[1] В. Клајић, Опис земаља у којима и т. д. II. 252—54.
[2] Ч. Мијатовић, Гласник XXXVII., 100.
[3] Listine, I., 128.
[4] Ibidem, 465.

ра између Котора и Дубровника допушта се
трговцима, да могу доносити cô у Котор тек
опћином которском погоде за цену, по којy
упи ту cô.[1]
котopcкa припадала je, изузев можда ца-
српској држави. Она je сачињавала један
део њена финансијског прихода. Неки Живе
олица, Дубровчани, понудише краљу босан-
словом, да његови људи сваке године пазаре
.000 товара соли, 500 дуката годишње на
у Котору.[2]
ли смо, да су Дубровчани и робљем трго-
го важи и за Котор. Из поменутог њиховог
1279. г. то се јасно види. У њему се утвр-
орани из Дубровника и Дубровчани из Ко-
звозити робље.
е имао трговачке везе не само с Дубровником
на далматинском приморју, већ и са свима
галијским варошима тога доба. Нарочито су
биле везе с Венецијом. На которском тргу
доста Млечића.
ам познати трговачки уговори, које je Котор
енутим италијанским варошима; али свакако
je било. Познати су нам само уговори с Мле-
нконом. Год. 1345. потврди цар Душан про-
дањег уговора још на две године између
Млечића.[3] По истеку овога рока Душан одо-
д. и друго продужење дотадањег уговора на
.[4]
алих италијанских вароши изгледа, да су
јвећма походили Анкону као и Анконци Ко-
и у Анкони и Анконци у Котору имали су
ња без икакве царине. Ово се види из јед-
г документа анконског архива од 1442. год.[5]
као да су плаћали царину за узајамно тр-

, I., 121.
шић, Mon. Serb., 246.
rhivi Ven., I., 109.
.
ев, Monum. hist. Sl. merid., I., 390.

говање. Год. 1518. буде у Анкони утврђена нова тарифа за царину на дубровачку трговину, по којој Дубровчани од тада имају да плаћају у Анкони онолику царину, колику плаћају Которани и турски поданици.[1]

Све до 1369. г. Котор је припадао српској држави. Те године Млечићи су помагали цару Урошу да одбрани Котор од Балшића. Ну у општем расторојству, које је настало после смрти Душанове, није могао ни Котор остати дуго у српској власти. Год. 1370., да би обезбедио свој привилегисан положај, ступи Котор под заштиту угарскога краља Људевита I. Год. 1378. освоје и опљачкају Котор Млечићи из мржње према Угрима, али га нису држали дуго, јер га већ 1381. год. морадоше предати угарскоме краљу Људевиту. По смрти Људевитовој 1385. год. угарска краљица Јелисавета поклони Котор своме брату, босанском бану Твртку. Те исте године босански бан Твртко, као нови господар Котора, на молбу млетачких посланика, који дођоше к њему у Сутеску (Sutesca), издаде повељу, којом се допушта слободно трговање Млечића у Котору без икакве царине (absque omni dacio et gabella).[2]

Смрћу босанског бана Твртка престаде дотадашња потчињеност Котора. Котор се тада прогласи за слободну општину, независну од сваког страног утицаја, с одредбом, да се на управу сваког месеца бира кнез (conte).[3]

Год. 1420. ступи Котор својевољно под млетачку заштиту, под којом остаде све до 1797. год. Ну и за то време Котор је умео да сачува своју слободу и да ту заштиту ограничи само на голо право, боље од суседних далматинских градова, који беху под млетачком заштитом. Котор није плаћао Млечићима никаквог данка, а имао је права да и новце кује.

У XVI. и XVII. столећу почео је Котор да опада. Турци му одузму жупу Грбаљ и чешће су пута на њ ударали. Поред Турака на Котор се, као год и на суседни Дубровник, била окомила и сама природа. Године 1537. јак земљотрес почини у Котору велике штете. А

---

[1] Ibidem, 309.
[2] Acta arh. Ven., I, 223.
[3] Ђорђе Стратимировић, Споменик XXVIII., 7.

године 1563. други земљотрес разруши на 180 кућа у Котору.[1]

По паду млетачке републике 1797. год. Котор потпаде под Аустрију. Неко кратко време после тога био је у рукама Црногораца, а затим опет буде предан Аустрији, под којом је и данас.

Друга варош, која се налази северозападно од Котора у истом заливу, јесте:

Рисан

Рисан се спомиње још за време Грка (*Ῥίζων*, *Ῥίζινον*). У најстарије доба он беше главно место которског залива, који се тада по овом граду зваше рисански залив. Кад оно илирска краљица Теута би потучена од Римљана 229. год. склони се она у Рисан и одатле вођаше преговоре о миру са Римљанима. У доба, када у Илирији владаше краљ Генције, Ришњани сами ступише под заштиту римску. Они тада добише многе повластице и беху ослобођени од сваке дације. Касније изгубише те повластице и Рисан постаде зависна римска варош.[2]

У половини X. столећа Рисан беше главни град кнежевине Травуније.[3] У другој половини XIV. века Рисан дође под власт босанских владалаца. Године 1451. босански краљ Стеван Томаш уступи га Дубровчанима. Кад 1539. год. освојише Турци Нови, предаде им се тада и Рисан. Год. 1687. доспе у руке Млечића и ту је остао све до пропасти млетачке републике.[4]

Рисан као трговачко место у време старе српске државе није играо велику улогу; бар о томе немамо поузданих података. Ну како је преко њега ишао један важан трговачки друм за унутрашњост преко Грахова, и други, којим се ишло обалом из Дубровника у Скадар, ипак не можемо, а да га не уврстимо у ред трговачких места и ако мањег значаја.

На ту нас мисао наводи та околност, што су Млеци тежили да га заузму, док га најзад са Новим заједно и

[1] В. Клајић, Опис земаља... II, 2.
[2] В. Клајић, Опис земаља у којима... II., 260.
[3] D-r Фрања Рачки, Documenta hist. chroat., 408.
[4] В. Клајић, Опис земаља и т. д. II., 260.

свега тога моле Сандаља, да забрани ту продавање соли. Изгледа, да им је Сандаљ обећао испунити жељу, но привидно, јер се со и даље продавала. То се види из једног доцнијег писма дубровачке опћине од исте године (1397.). У њему се Дубровчани жале Јелени Дабишиници, названој Груба, што се продаје со у Суторини против уговора са „светопочившим краљем Твртком.“[1] После овога изгледа, да се даље со није продавала у Суторини, бар се то јавно није радило. Године 1418., неки „иностранци“ довезоше со у Нови и ту продадоше нешто, а остало сместише у неку кућу „под градом,“ да и даље продају. Дубровчани су се противу тога одмах жалили Сандаљу, и молили га, да то не дозволи према ранијим уговорима.[2]

У XV. веку припадаше Нови херцегу Стевану Вукчићу, који га је новим грађевинама проширио и улепшао. По њему је и прозван Ерцег-Нови. После његове смрти за владе сина му Влатка Ерцег-Нови пао је у руке Турака. Ту и још на једној тачки изишла је турска граница на море. Нови припаде санџаку херцеговачком и доби још већу важност у трговачком погледу. Со се у њему од тада слободно продавала као и друге ствари. Дубровчани не могући више спречити продавање соли, трудили су се бар, да од турских царева узму под закуп царину новску. И доиста из писама султана Мехмеда II. од 1456. и 1461. год. видимо да је новска царина у рукама Дубровчана и да је она давала добар доходак султановој ризници.[3] У писму Бајазита II. од 1483. године новскоме диздару забрањује се, да се друга со може продавати на новскоме тргу сем дубровачке, јер му ти људи за то „харач“ плаћају.[4] Интересно је друго једно писмо истог Бајазита од 1484. год. санџак-бегу херцеговачком. У њему се поред осталог вели: „пређе овог времена дубровачкој господи књигу сам писао и дао да црвац, олово, свила и восак на новску скалу ходет“ из његове државе.[5] Види се дакле, да је Нови тада био врло важна извозна

[1] Ibid., 45.
[2] Ibid., 107.
[3] Миклошић, Mon. Serb., 475, 485.
[4] Ibid., 528.
[5] Ibid., 529.

тачка босанске трговине, и да су се и сами султани трудили, да му значај подигну.

Год. 1687. дошао је Нови у руке Млечића, а доцније дође под Аустрију.

Бар

Бар беше у средњем веку поред Дубровника, Сплета и Котора једно од првих трговачких места на српско-далматинској обали. Он је лежао 4 километра далеко од мора на једној високој стени. Мало ниже града била је варош. И ова варош била је, као Котор и Дубровник, нека врста слободне општине. Грађани му се делише на племство и нижи сталеж. Сва власт беше у рукама племића. Он беше у тесним трговачким везама са Дубровником и Котором. Многи барски грађани беху стекли право грађанства у поменутим варошима. Дубровачки посланици често су слати у Бар.[1] На челу барске самоуправне општине стајао је *comes*, кога су бирали грађани из своје средине. Као и Котор и Дубровник имао је и Бар трговачких повластица од српских владалаца. Тако цар Душан и деспот Стеван издали су трговачке слободе Баранима.[2] У Бару је седео и католички епископ, који и данас тамо седи. То беше врло богата варош. Године 1380. платише Барани деспоту Ђурђу Бранковићу на име годишњег данка 2000 дуката. У време млетачко-српског рата Бар је много пострадао, и од тада поче нагло опадати и имовно и у становништву. У средини XVI. столећа једва ако је имао до 2500 душа. Латински елеменат у Бару био је увек у надмоћности. Словенског живља било је врло мало. У званичним пословима служили су се или талијанским или латинским језиком а у приватним пословима често су се служили и српским и арбанашким језиком.

После комадања српске државе на поједине области Бар је припао држави Баошића. Године 1405. после једног рата преотму им га Млечићи са још неким местима. После 14 година пође за руком Баоши II. да га поврати од Млечића (1419. год.). После Баошине смрти заузеше

[1] Пуцић, II., 162.
[2] Љубић, Comissiones et relationes Venetae, II., 233.

Млеци сва знатнија места у Зети а с њима и Бар. Деспот Стеван Лазаревић после једног рата успе, да поврати Бар са још неким местима 1423. године.[1]

За турског времена и њихове управе у Бару, ова је варош готово са свим пропала.[2] Занимљиво је, да Едризи, арапски географ из средњег века, тврди, да је Бар насељен Словенима.[3]

Улцињ

По важности за српску средњевековну трговину, а као извозно место, Улцињ би дошао на четврто место. Лежи на једном полуострву. И он је имао своју слободну опћинску самоуправу са comes-ом на челу. У Улцињу је поред Латина и Арбанаса било и Срба. Латини имађаху под градом своју католичку цркву а Срби манастир св. Арханђела Михаила.[4] Арапски географ Едризи (у средњем веку назива Улцињ (Deloudja) „важном словенском вароши."[5]

Као год што је било Дубровчана и Которана по знатнијим варошима у унутрашњости српских земаља, изгледа, и ако у много мањој мери, да је било и Улцињана. Ђурађ Баошић у једном свом писму од 1376. год. пише Дубровчанима, како су му држали царину призренску неки Дубровчани Ђурађ, Думоња и Покрет и све поштено исплатили пред сведоцима Радославом Мчаларом и Прибилом златаром и Твртком Главићем и Маројем Николићем *Улцињанином.*

Да су Улцињани стајали у доста јаким трговачким везама и са осталим далматинским варошима а нарочито с Дубровником, види се из једног писма дубровачке републике Ђурђу II. Страцимировићу, у коме му јавља, да није истина да се у Дубровнику наплаћује царина *Улцињанима* и другим његовим људима: „ми несмо нигда узели ниједне царине Улцињаном и друзем вашем људем."[6] Улцињ тада беше у држави Баошића.

---

[1] Ковачевић и Јовановић, Историја срп. народа, III., 25—29.
[2] Const. Jiriček, Die Handelsstrassen... стр. 45.
[3] Geographie du moyen age. Lelewel III., 112.
[4] Const. Jiriček, Die Handelsstrassen... стр. 64.
[5] Lelewel, III., 112.
[6] Пуцић, I., 5.

м местима паде
јог рата Баоши-
ђе уступљени им
е после измири с
ранића. По томе
о смрти Баошиној
Стеван Лазаревић,
поврати Улцињ нај-
али без успеха. Рат
еспота Ђурђа. Ну ни
Не треба ни да напо-
утицала на трговину

рци. Од тога доба ова
нездо. И тек у нашем
, Улцињани престадоше

алматинској а поред саме
Габела. Ту беше у сред-
рева или како су га Тали-
у близини налази се село
се зове Норин. Од Вида па
аутог потока простираше се
арош Narona, чије је име са-
потока. Грчки географ *Сци-*
помиње Нарону као важно тр-
рговали. И за Римљана Нарона
на далматинском приморју. У
аде Нарона римском колонијом
Далмације, као што беше Салона
лазила на важном римском друму,
а паралелно са обалом преко сињ-
на Нарону и даље на југ.[3]
ту, код нашег средњевековног
за Римљана важно тржиште.

и, ту, код нашег ... још за ... III. 25—26;
... вановић, Историја срп. народа, III.
... Die Handelsstrassen..., 65.
...ис... II., 174.

Знатност Древа довео је врло умесно В. Томашек у везу са старом Нароном.[1]

Древа се врло често спомињу у нашим средњевековним споменицима, а нарочито при крају XIV. и у почетку XV. века. Ту су била чувена стоваришта соли. У Древа се со доносила лађама реком Неретвом. На древском тргу био је увек велики број дубровачких трговаца, који су овде дотеривали било со било што друго и продавали. Било их је ту и стално настањенних, који су имали својих непокретних добара. То видимо јасно из једног писма дубровачке опћине кнезу Павлу Јурјевићу, у коме се одобрава, што је исти кнез узео некоме Дубровчанину, можда за дуг или неку кривицу, кућу и имање у Древима: „и праве нам да сте узели кућу и имање на тргу шчо је било Дубровчанина нашега Влахоте Цуготића.“[2]

Први пут у нашим споменицима спомињу се Древа као трговачко место 1334. год., у писму босанског бана Стевана Дубровчанима, и то под талијанским именом forum или mercatum Narentii. У писму јавља босански бан опћини дубровачкој, како је уступио неку *сô* у поменутом тргу Дубровчанима Клементу Држићу и друговима. Дакле, као што се види, већ тада Древа беху знатан трг на овоме крају, чија важност непрестано расте до половине XV. столећа. Поред соли на древском тргу продавале су се и друге ствари. Чеда Мијатовић мисли, да су у Древима и св. Срђу биле главне кастрадинице (продавнице сувог меса) на далматинском приморју.[3] Поред тога сачувани су споменици, да су на овоме тржишту продавани и људи, и како изгледа трговање с људима на овом тргу превазишло је све остале вароши у источном делу јадранског приморја.

Из једног дубровачког писма видимо, да је босански краљ Стеван Остоја устао противу те недостојне трговине и у томе смислу писао у Дубровник. Дубровчани одговарајући на то писмо веле: „Ми смо послали заповеде по тргу и да се личи по всем тргу да никтор не

[1] Новаковић, Гласник XLVIII., 67.
[2] Пуцић, I., 146.
[3] Гласник, XXXVII., 208.

сме куповати ни продавати чељад, јер несмо хотни да никто тржи људсцеми меси."[1] Али овим није прекинута трговина са људима. Године 1419. пишу Дубровчани војводи Павлу Јурјевићу једно писмо, у коме поред осталога стоји и ово: „а шчо пишете за оне, који су чељад продавали тачо на *Древах* и тудези наш поштени пријатељу свету скровно није и всему русагу босанскоме да цеча (пѣча) поштења круне босанске много смо трудили писали и стратили пошиљаје, заручаје на все стране, колико се је наша мошч простирала, да се не продају. Јер с тога беше прирок русага а и нам по латинсцех местех где говораху: „Босна продаје људи а тамо је Босна близу вас а тои сте все једно."[2]

После овога о трговању с људима на Древима немамо више спомена.

Приходи од древске царине били су знатни а закупници царине беху већином Дубровчани, а често и сама опћина дубровачка. Год. 1428. дођоше к Сандаљу Хранићу изасланици кнеза и опћине дубровачке, кнез Мароје Гундулић и кнез Жухо Гучетић, и донесоше му од опћине дубровачке *шест стотина жутих дуката* у име древске царине, коју беше узела опћина под закуп на неколико година. Ова отплата, као што се из Сандаљева писма види, беше за прву годину.[3] Ова нам сума најбоље показује важност древског трга.

За трговачку важност Древа значајно је и то, што се у једном споменику помињу древски новци.[4]

Изгледа да су Древа и по што су Турци освојили Босну имала доста јаку трговачку важност, и да је трговина соли на овом месту са Босном била доста јака, као и то, да је та трговина била у рукама опет Дубровчана. Корнелије Дуплиције Шепер, путник из половине XVI. века, на своме повратку из Цариграда путујући преко балканског полуострва изашао је на Древима на јадранско приморје. Тада се то место већ звало Габела (Gabelle de Narenta). Ту је нашао Дубровчанина Блажа

[1] Пуцић, I., 30–31.
[2] Пуцић, I., 146.
[3] Ibid., II., 85.
[4] Ibid., I., 81.

Сорвочевића, који управља *сољу*, јер Дубровчани морају ту да држе доста соли за турске трговце, који овде долазе. Та се сô прави у дубровачкој тврђи Стону (Stagno).[1]

На ушћу Неретве било је много малих факторија, где су бродови долазили и доносили робу из талијанских тргова. Ту се спомиње као знатно пристаниште **Осињ** острво. Близу њега беше острво **Посредница**, где су Дубровчани имали своју трговачку колонију. Јужно од њега било је живо насеље **Сливно**, где беше у средњем веку такође знатна дубровачка колонија.[2]

Спљет

Једна врло важна тачка у далматинском приморју, на коју је ишла трговина из српских земаља а нарочито из Босне, јесте Спљет.

Први основ данашњем граду Спљету била је чувена палата Диоклецијанова, коју он подиже у Далмацији, да ту проведе на миру последње године свога живота. Око те палате подиже се још у то време читава варош: храм, циркус, купатило, позориште, махулеум и још многе друге зграде. После смрти Диокленцијанове његова је палата прешла у државну својину. У њој се тада подиже фабрика сукна, у којој су већином женске радиле, те се с тога и прозва gynacaeum (т.ј. женска кућа).

У VII. столећу Диоклецијанову палату заузеше Словени. Кад паде суседни град Салона, онда многи његови становници склоне се у Диоклецијанову палату. Још раније зваше се ово место Aspalatum, а од тада се прозове Spalatum или словенски Спљет. Тако је ово место постајало све богатије популацијом и у скоро постаде знатно место на далматинској обали. У ову варош папа премести бискупију, која је дотле имала своју столицу у Салони. Заштитник пак Спљета у ово доба беше византијски цар, као и других далматинских градова. Године 998. Петар II. Орсеоло потчини Спљет млетачкој власти, под којом остаде све до године 1059., кад га хрватски краљ Крешимир присаједини Хрватској. После смрти

[1] П. Матковић, Rad LXII., 61–62.

[2] В. Клајић, II., 132; Const. Jireček, Die Handelsstrassen..., 79.

Коломанове 1116. год., кад млетачки дужд Орделафо Фалијери удари на Далмацију, Спљет се стави под заштиту његову, али годину дана по томе опет га поврати угарски краљ Стеван II, а потоње 1118. г. освоји га на ново млетачки дужд. Око год. 1138. паде Спљет под власт Беле II. Под владом Стевана II заједно са још неким далматинским градовима освоји и Спљет 1166. г. византијски војвода Јован Дука, и цар византијски постави за овај крај свога намесника са столицом у Спљету. Под византијском влашћу остаде Спљет све до године 1180., кад после смрти Емануила, цара византијског, својевољно призна власт угарског краља Беле III, и у угарској власти остаде пуних 150. год. Год. 1243., после једног неуспешног рата са Трогиранима, којима је помагао угарски краљ Бела IV., Сплећани признају врховну власт над собом босанског бана, Матије Нинослава, који постави у Спљету за намесника неког свог рођака, али га 1244. г. поврати угарски краљ, Бела IV., својој држави. Услед тога, што у то време беху настале унутрашње борбе у Угарској око престола, а Спљету поче грозити опасност од кнеза Младена Шубића, склони се Спљет под млетачку заштиту 1327. Под млетачком врховном влашћу остадоше Сплећани све до 1357. год., које године Спљет својеољно призна угарску власт. Год. 1390. пао је Спљет у руке босанског бана Твртка I. Год. 1403. даде краљ Владислав Спљет чувеном војводи босанском Хрвоју Вукчићу, који остаде господар Спљета пуних 10 год. Год. 1413. одузе му га угарски краљ Жигмунд а 1420. год. Спљет својевољно ступи под млетачку заштиту, где и остаде све до пропасти републике. Год. 1806. заузеше га Французи као и целу Далмацију а 1813. потпаде под Аустрију, која га три године доцније учини главним градом истоименог окружија.[1]

Из овога кратког прегледа види се, да је Спљет имао врло бурну историју и да је то био веома важан град на далматинској обали, о који се отимаху Византинци, Угри, Млечићи и Срби. Кад је пао у млетачке руке 1420. г., он је постао главно увозно место на далматинском приморју млетачких производа̄ целу турску

[1] В. Клајић, Далмација, 72—91.

царевину, као и главно извозно место босанских производа. Истина, он је за то време имао чешће неприлике од стране Турака, који су и сами тежили да овладају њиме; али поред свега тога, он је за све то време остао важан трг на далматинском приморју.

Скадар

О Скадру као тргу немамо много података, али је ван сваке сумње, да је као трг био доста знатан у српској средњевековној држави. Особито кад се узме, да је био на једном од врло важних путова, којима је у то доба ишла трговина за српску земљу; а поред тога и лакше лађе могле су са еспапом долазити до Скадра. Зна се још и то, да су дубровачки посланици често изашиљани у Скадар.[1] Из једног писма дубровачке опћине види се, да су њихови трговци често походили „трг у Скадру."[2] Значај Скадра као трга показује и она упорна борба, која је око њега вођена између Млечића с једне, и Баошића а доцније Лазаревића и Ђурђа Бранковића с друге стране, јер Млечићи као скроз трговачки народ, не би се толико за Скадар, поред још неких места, залагали, да није имао трговачке важности. Скадар беше главно место у старој српској Зети. По распаду Душанове царевине Скадар је дошао у државу Баошића. Ђурађ II. Страцимировић увиђајући сву опасност од Турака уступи 1394. г. Скадар Млечићима добив у замену Дриваст, и да му Млечићи унапред плаћају сваке године по 1000 дуката. Ово је учинио како би се с те стране заштитио од Турака. Балша II. покушао је, да га поврати од Млечића али без успеха. Узалудан је био и рат деспота Стевана са Млечићима, да, као наследник Баошића, поврати Скадар.[3] Год. 1479. пао је он после шестомесечне опсаде у руке Турцима.[4] И под Турцима он беше важна тачка и главно место скадарског санџака. Без сумње да је и за турско време трговина била у Скадру

[1] Пуцић, II., 162.
[2] Ibid., I., 1.
[3] Ковачевић и Јовановић, Историја српског народа, III., 24 до 25; 28 до 29.
[4] Новаковић, Хаџи-Калфа, Споменик XVIII., 52.

доста знатна. Хаџи-Калфа вели да су се „приходи од сланица и риболова“ издавали под закуп.[1]

Два и по сахата од Скадра лежи баш на самој левој обали Дрима, онде, одакле се он почиње цепати у два рукава, брдски градић *Дајино,* још из историје Скендербегове познат, али је сада разорен.[2] То је остатак старог **Дања,** који се у нашим споменицима тако често спомиње.[3]

Дањ је у историји српске средњевековне трговине важан као место, где се наплаћивала царина. Ту код њега спајаху се два знатна трговачка друма, један, који је водио из Љеша, Драча и осталих јужних приморских места, и други од Скадра, Зете, Дубровника, Котора и осталих места из тога дела приморја.

Дањ се спомиње први пут године 1170. Те га године освоји Немања од Грка. Од тада је он стално у српској држави све до навале Турака. Године 1326. на Дању даде Стеван Урош Дубровчанима повељу да могу слободно трговати по његовој земљи.[4]

Кад оно настаде комадање велике Душанове царевине на мање самосталне државице, Дањ припаде држави Баошића. Не знамо из каквих узрока али видимо да Страцимир, Ђурађ и Баоша, браћа Баошићи, 1368. г. укидају царину на Дању на молбу дубровачког поклисара Јакете Менчетића.[5] Године 1379. Баоша I. обнови царину на Дању.[6] Ово је сасвим природно неповољно утицало на дубровачку трговину с тога их видимо, где се 1385. год. жале због тога. Из писма госпође Ксеније чија се садржина може дознати из дубровачког одговора на исто,[7] види се, да су се Дубровчани због те царине почели одбијати од пута на Дању, што је, природно рђаво утицало на финансијске приходе у држави Баошића. То је по свој прилици допринело, да је Баоша I. те године укинуо царину на Дању: „и трговци који ми-

[1] Ibidem.
[2] Хан, Кроз поречину Дрима и Вардара, српски превод стр. 60.
[3] Ст. Новаковић, Rad knj. XXXVII., 17.
[4] Миклошић, Mon. Serb., 85.
[5] Ibid., 177.
[6] Ibid., 183.
[7] Пуцић, I., 2.

њују у Србље на Дању, да не плате нишча... ни да плаћају царине ни бродове које несу имали закон у цара Стефана и Ђурђа." [1] То је потврдио и Ђурађ II. Баошић својом наредбом од год. 1386.: „да им није на Дању царине ни инде нигде у мојој земљи." [2] Год. 1394. исти Ђурађ уступи Млецима Скадар са околином, где је спадао и Дањ. Под Млецима остао је Дањ све до 1456. год. Те га године по једном споменику миланског архива заузе Лека Дукађин. Год. 1468. сва је Албанија пала у руке Турака, [3] па с њом и Дањ.

J. Ђустинијани у своме путопису од 1553. год. вели, да се на 18 миља далеко од ушћа реке Бојане, пловећи уз њу, а 6 миља од Скадра налази стовариште **св. Срђа.** [4] То је *св. Срђ* у нашим старим споменицима. Ту је био бенедиктански манастир св. Срђа и Бака.

У време старе српске државе св. Срђ беше знатан као трговачко место. Ту су се лађама уз Бојану доносили сô и други артикли трговачки, овде се истоваривали и после продавали или караванима даље носили у унутрашњост српских земаља. Одатле пак лађе су товарене сребром, златом, сировинама и другим чим, што се из српских земаља извозило, и тако натоварене ишле су низ Бојану у знатнија приморска тржишта.

Из солског депоа св. Срђа снабдевала се сољу цела северна Арбанија и знатан део српских земаља. [5] Како је промет соли био врло велики, то је и царински приход био доста знатан. Од тог царинског прихода у св. Срђа имала је црква св. Николе у Врањини 100 перпера годишње: „у св. Срђа доходак на свако годишче *р* перпер от царине." Осим тога и црква богородична у Купелнику имала је известан доходак од св. Срђа. [6]

У једном споменику помиње се неки Жарко, који је за време Уроша, по свој прилици наплаћивао царину и неприлике правио Дубровчанима у св. Срђу, с тога

[1] Миклошић, Mon. Serb., 203.
[2] Ibid., 204.
[3] Хан, Путовање кроз пор. Дрима и Вард., српски превод. стр. 480.
[4] Commissiones et Rel. Ven. t. II. 229.
[5] Const. Jireček, Die Handelsstrasseu., стр. 65.
[6] Даничић, Речник из књиж. старина III. 155.

Б

У УНУТРАШЊОСТИ СРПСКИХ ЗЕМАЉА

Брсково

По времену и по важности Брсково се јавља као прва трговачка варош у српској средњевековној држави. Из доба Стевана Првовенчаног имамо једну његову листину, којом дозвољава Дубровчанима „да греду с тргом у землу краљевства му и где греду у које место, или у Брсково или инде где годе, да им није никоје неправде ни усиљенија."[1] У другој једној листини допушта он Дубровчанима „да си продају вино без воде и мед у уцен у Брскове и трге краљевства му, и ако се кто наиде продав вино с водом и мед през уцен да му се все узме шчо има."[2] Из самих ових речи није тешко увидети, да је Брсково у то време било најважнији трг у српској држави. Он је био предмет озбиљног старања и пажње самог владаоца и државне власти, која је водила строгу истрагу, шта се и како продаје, и сваку недозвољену радњу строго казнила. Из горњих се речи види још и то, да је у то време на тргу брсковском била прописана и цена предметима („уцен"),[2] који су се продавали, и да преко те цене, коју је без сумње државна власт одређивала, нико није смео на тргу продавати. Ко би се ухватио да преко одређене цене продаје, томе би власт сав еспап одузела.

Готово цела трговина беше у рукама Дубровчана. Њих је у Брскову врло много. Они су овде имали своју факторију, која се при крају XIII. столећа састојала из првих и најугледнијих породица дубровачких.

Католичка црква у Брскову спомиње се још 1285. г.[3] Дубровчани су врло често шиљали своје поклисаре трговачким пословима у Брсково, што се види из дубровачких статута.[4] Поред Дубровчана на брсковском тргу

[1] Mon. Serb. 16.
[2] Ч. Мијатовић, Отаџбина, III., 508.
[3] D-r *Constantin Jos. Jireček*, Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters, стр. 70.
[4] Ч. Мијатовић, Гласник XXXIII., 154.

још неким другим властима на далматинској обали, која је била у трговачким везама са Србијом.[1] У другом једном писму млетачке владе од 1309. г. упућеном на српског краља Милутина спомињу се перпере брсковачке (yperpera brescoa).[2]

Држи се да су негде у околини Брскова отворени и први рудни мајдани за време српске самосталне државе средњега века. На ту претпоставку наводи једно то, што се у Брскову, као што рекосмо, ковали новци, а после и то, што се године 1280. спомиње поред осталих предмета, који су се извозили из српских земаља, и argentum de Brescoa — бресковско сребро.[3]

Значај Брскова као трговачког места првог реда одржао се кроз цео XIII. век али у XIV. веку оно постепено али стално губи важност. Место њега процветавају нова трговачка средишта. У једном писму општине дубровачке некоме турском кефалији Феризу помиње се Брсково последњи пут као трговачко место. Они моле Фериза у том писму, да се заузме код неког војводе Пашиата, „да им је једна царина на Брсково.“ Као што се види Брсково тада беше већ у турским рукама. Неколико година доцније, 1433. год., спомиње се и оно у реду оних напуштених места, на која нису више долазили дубровачки трговци.[4]

Где је био стари трг Брсково до скора је било разних мишљења. Ну најновија расправа Љ. Ковачевића скинула је то питање с дневног реда и тачно одредила положај старог Брскова. Према тој расправи,[5] он је лежао један и по час источно од Таре, четврт часа од садашње црногорсце границе, пола часа од села Мојковца; дакле близу данашњег Колашина. Сада се на том месту налазе само развалине и згуре од руда.[6]

---

[1] Љубић, Listine, I., 133.
[2] Acta Ar. Ven., I, 9.
[3] Ст. Новаковић, Годишњица, III., 282.
[4] D-r Constantin J. Jireček, Die Handelsstrassen и Benqw.,
[5] Љ Ковачевић, Глас акад., XXX., 15.
[6] Љ. Ковачевић, Глас срп. краљ. акад., XXX., 11.

Међу тим Ново Брдо нарочито процвета баш онда, кад је српска држава све више и више пропадала, на име за владе кнеза Лазара, Стевана сина му и Ђурђа Бранковића. Тада је у Новом Брду била најглавнија дубровачка колонија за балканско полуострво. Дубровчани су овде били стално настањени; имали су поред трговачких радњи и својих сопствених кућа и свога земљишта.

Кнез Лазар 1387. год. 9. јануара у Крушевцу, камо беху дошли дубровачки поклисари, у своме писму, којим потврди трговачке привилегије Дубровчанима и „законе које су имали у прве господе српске и цара Стефана,“ вели између осталога и ово: „и који се Дубровчани забашчинили у Новом Брду, тази да зиђе град, и да чува, који су гостије, и несу се забашчинили, да им је на вољи, шчо им годе.“ Види се дакле да се у Новом Брду поред стално насељених Дубровчана, који су имали обавезе према граду као и српски грађани, налазило увек и других дубровачких трговаца, који су ту на трг дотеривали и продавали свој еспап, а одатле опет враћали се са натовареним караванима сребра, злата и других ствари. Дубровчане, „који су се забашчинили у Новом Брду“ спомиње и деспот Стеван 1405. г.[1] и деспот Ђурађ Бранковић.[2] Њих је било и по другим местима Србије „забашчињених,“ што се види из једне повеље Вука Бранковића од 20. јануара 1387. године.[3]

Руднике а и трг новобрдски држали су Дубровчани под закуп и то већином удружени по неколико њих и за то су плаћали врло велике суме српским владаоцима. Тако по Апендину, осим кога то тврде и Брокијер, Енгел и други писци, Дубровчани су плаћали деспоту Ђурђу Бранковићу за рудник у Новом Брду, Јанову и Кратову 200.000 дуката годишње.[4] Брокијер иде и даље, па тврди како су Дубровчани плаћали само за новобрдски рудник нашем деспоту Ђурђу 200.000 дуката годишње.[5] Ово Брокијерово тврђење изгледа нам претерано, а можда

[1] Mon. Serb., 206.
[2] Миклошић, 354.
[3] Ibid., 207.
[4] J. Chr. v. Engel, Geschichte des Freystaates Ragusa, стр. 163.
[5] Ч. Мијатовић, Гласник XXXIII., 226.

е и погрешно изведено из добивеног саопштења. Ну ека је био доходак од новобрдског рудника и приближан овој великој суми, опет морамо закључити, да је рударство Новог Брда било најважнији извор за финансијски доходак српске државе тога доба.

Поред Дубровчана у Новом Брду је било и Саса, који су ту имали своју цркву св. Николе, и бавили се рударством. Међу насељеним трговцима у Новом Брду било је и Талијана а особито Млечића.[1] Да је трг Новог Брда био један од најважнијих тргова на балканском полуострву, закључићемо и из разних повеља тадашњих владалаца.

Тако у повељи кнеза Лазара од 1380. год., којом чини поклоне манастиру Раваници, после разних поклона у селима вели се: „еште приложи господьство ми оу Новомоу Брдоу рн. литарь сребра оть царине."[2] Дакле, кад је кнез Лазар у стању да само од царине новобрдске одвоји годишње по 150 литара сребра за манастир Раваницу, онда излази да је цела сума од царине новобрдског трга, па према томе и трговина у овој вароши била велика. То беше може се рећи центар трговачки у то време за унутрашњост балканског полуострва. На новобрдском тргу могле су се купити најфиније израђевине тога доба, које су ту доносили дубровачки трговци из Италије и других земаља; то је био трг, где се могло купити све, што је онда потребовало људском друштву, почев од себра па до највећег властелина. О томе имамо једно занимљиво писмо Дубровчана упућено деспоту Стевану Лазаревићу. У њему веле Дубровчани ово: „и шчо пише господство ти за наше трговце јере за прве господе несу ини трг из Србаља износили разме коже, восак и сирење, а сада носе сребро и злато. Господине деспоте, този је прво било и у дни господина родитеља ви и господства ти а и данас јест по малех трговех, гденосе носи свила и мрчарија продавати, а гдено су славне и велике тргове каконо у Новом Брду и по инех велицех местех господства ти а навластитоваславни и много честити двор господства ти у којих се

[1] Ст. Новаковић, Годишњица, III., 291.
[2] Сербскій Лѣтописъ, 1847., IV., стр. 55.; Mon. Serb., 332.

приносе многе цене велике чисте свите разлике аксамити пандаури хамуже хаздеи и чисти свилни поставци и велике чисте подставе и бисер. *Ти такови тргови не достојет се ни могу плаћати кожами, воском и снрењем разме сребром, златом и дразем камењем,* јер господине деспоте по свету, куде греду наши трговци ишчући теји великоцене потребе, велика бремена сребра и велике сакуље дукат носеће тер дају зање."[1] Из овога се види, да је Ново Брдо било у држави деспота Стевана Лазаревића најважнији трг. На њ су Дубровчани довозили најбоље и најскупоценије ствари и тамо их продавали за сребро и злато, које се вадило у тамошњим рудницима. По овоме споменику изгледа: да су Дубровчани своју робу држали на цени и веома скупо продавали; да су за њу примали злато и сребро и ништа друго; да су се на то жалили људи деспоту Стевану, те се овај нашао побуђен, да пише Дубровчанима и да их упозори, како су у раније време давали свој еспап и за друге ствари. Овај је споменик још и с тога веома значајан, што се из њега јасно види, да је трговина још и тада вођена искључиво разменом.

У Новом Брду у то доба живели су чланови готово свију племићских породица дубровачких било као великокупци, било као власници мајдана.[2] Највећу власт у томе месту имао је домаћи властелин, који се звао војвода. Тако за време деспота Стевана беше војвода новобрдски неки Петар, на кога се у једном писму жале Дубровчани деспоту Стевану, да им је похватао и повезао неке трговце а њихна имања неправедно одузео, противно старим уговорима, тражећи од деспота, да се пусте сви трговци а одузета имања поврате.[3] Изгледа, да деспот Стеван није задовољио жеље Дубровчана и да су због тога настали прилично затегнути односи, тако, да су Дубровчани почели забрањивати својим људима да походе Ново Брдо. Они су мислили, да тим начином изврше притисак на Стевана, али су се преварили. У једном писму упућеном Дубровчанима деспот им вели:

[1] Пуцић, Спом., I., 95.
[2] Const. Jireček, Die Handelsstrassen... стр. 47.
[3] Пуцић, Спом., I., 95.

Казали смо да најславније доба Новога Брда пада за време кнеза Лазара, сина му деспота Стевана и деспота Ђурђа Бранковића. Али и за то време оно није било на миру. У то време на српске земље нападају Турци и пустоше их. Од тих нападаја није било поштеђено ни Ново Брдо. Год. 1413. удари на Ново Брдо султан Муса. У граду се беху затворили Срби и Дубровчани, који су се веома храбро борили, тако, да је Муса после подуже безуспешне опсаде морао напустити град и вратити се натраг. 1440. год. Турци су поново напали на Ново Брдо и држали га у опсади до 21. јуна 1441. год. Тога дана падне Ново Брдо у руке Турцима. Од тога доба поче оно нагло опадати. За време друге владе деспота Ђурђа паде опет у српске руке да опет у брзо пропадне заједно са целом деспотовом државом. Година 1455. била је фатална за Ново Брдо. Те године султан Мехмед II удари на Ново Брдо и опседне га. 1. јуна исте године после четрдесетодневне опсаде и жестоке борбе падне Ново Брдо и по други пут у руке Турцима. Глас о паду Новог Брда учини дубок утисак и у Угарској и Италији, јер је тада Ново Брдо, поред његова трговачког значаја, сматрано као једна од најзнатнијих заштита хришћанства,[1] Год. 1467. преселе Турци многе грађане новобрдске у Цариград да би га оживели, пошто Цариград поче да опада. Одмах идуће године уништи куга и остатак становништва, док се дубровачка колонија била растурила још одмах после другог освојења Новог Брда. Међу тим вађење сребра тек у XVII. веку са свим престаде. 1685. год. налазила се овде само посада од 40 Јаничара, али сам град био је врло трошан.[2] Јер извор овом наглом опадању био је и у томе, што је у околини био један замак (сада развалина) из кога су арнаутске поглавице плениле околне вароши. Наш један виши официр (Зах) походио је 1858. год. ово место и нашао на њему само 16 турских кућа.[3] Таква је жалосна судбина ове знамените трговачке и рударске вароши српске, која је у своме цвету бројала на 40.000 становника, што се у оно време сматрало за врло велику насељеност.

[1] Jireček, Handelsstrassen... 56.
[2] Ibidem.
[3] Макензијева и Ирбијева, Путовање по слов. земљ., стр. 103.

паоника у долини Влајковске реке и њених притока, затим у околини Брзећа, Ливађа и Грашевца, у простору од читавих 6 сахата налази се низ великих гомила шљаке, као сведоци некадање огромне рударске радње у овоме крају. У томе крају, а у близини данашњег села Ливађа налазе се развалине пропале рударске вароши, која се зваше Ливада,[1] у којој је такође било Дубровчана. Године 1405., 21. августа буду позвата тројица Дубровчана на суд. Курир нађе једног у Руднику, другог у Плани а трећег у Ливади in qua fit mercatum contrate Selanonie.[2]

На јужној страни Копаоника, у горњој Топлици находи се село **Копорићи**, у коме у почетку XV. века беше дубровачко-саска колонија. Они су имали овде и своју католичку цркву. То је без сумње „Копорићи трг“ који 1395. године монахиња Евгенија и синови јој кнез Стеван и Вук поклонише руском манастиру св. Пантелимона.[3]

Југозападно од Копаоника на десној обали Ибра налазило се место **Остраци**. Ту је такође била дубровачка колонија.[4] Године 1395. било је и оно поклоњено манастиру св. Пантелимона са Копорићи тргом.

У овој рударској области находиле се поред поменутих још две чувене рударске и трговачке вароши у средњем веку, а то су: *Брвеник* и *Јањево*.

Брвеник се налази онде, где и данас постоји маленo сеоце истог имена, на реци Брвеници, што утиче у Лаб код Лужана. Око њега су села Прапорац, Сикприца, Међутргов и Браина.[5] Брвеник је био важна трговачка варош средњег века. Године 1280. помиње се у њему которска и дубровачка колонија, 1346. год. католичка црква св. Трифуна, патрона которског. На крају XIV. века држао је и Брвеник и Лаб Мусић Стеван, за кога народна песма вели:

„Вино пије Мусићу Стеване,
„У свом красном двору господскоме,
„У *мајдану чисто сребрноме...*“

[2] Карић, Србија, 376.
[3] Const. Jireček, Die Handelsstrassen..., 53.
[4] Гласник, XXVII., 272.
[5] Const. Jireček, Die Handelsstrassen, 53.
[6] Ракић М., Отаџбина, IV. 217. (Из нове Србије).

Богати рудници сребра сачувани су дакле и у народној традицији.

Западно од Новог Брда а источно од Приштине налази се варошица *Јањево,* насељена све самим католицима. Ту у његовој близини испод планине Вељетина виде се развалине од некадашње вароши у којој је било ковница и топионица рудних. Около ње виде се трагови старог рударства: гомиле шљаке, окна и поткопи. Ту беше стара рударска и трговачка варош Јањево. У њој се у средњем веку налазила и дубровачка колонија, а без сумње је било и Которана. Још 1433. год. помињу се у тој вароши дубровачки трговци.[1]

Приштина

Три миље западно од Новог Брда на великом друму, којим се у средњем веку ишло из Скопља за Босну а на источној страни Косова поља лежи варош Приштина. У почетку XV. столећа то беше једна од напреднијих трговачких вароши у српским земљама. У то је време живела у њој једна од првих трговачких колонија у Србији. То беше омиљено место и често боравиште славних Немањића: Стевана Дечанског, цара Душана и сина му Уроша. Петанчић спомиње 1502. год. Приштину као врло плодно место и напомиње, да су је због те плодности негда господари Мезије особито волели."[2]

И овде је трговина била искључиво у рукама Дубровчана. Године 1411. помиње се, да је држао царину у Приштини неки Дубровчанин Богиша и да је деспоту Ђурђу Бранковићу „платиль дльгь и шдь царине и шдь цене (ковнице) вьсе напльно."[3] Године 1414. беше узео у деспота Ђурђа Бранковића под закуп царину у Приштини и околини неки Јакша Драгојевић, Дубровчанин.[4] Године 1417. држао је исту царину под закуп Никола Соркочевић с братом.[5]

---

[1] Const. Jireček. Die Handelsstrassen... стр. 57.; В. Клајић, Косово, географ.-истор. црте, стр. 20.

[2] П. Матковић, Rad. XLIX., 127.

[3] Споменици српски скупио Јиречек, Спом. XI., 60.

[4] Пуцић, 62.

[5] Ibid.

На крају XIV. и у првој половини XV. века Ново Брдо, Приштьна, Трепче и Рудник били су главни центри српске трговине. Године 1351. налазио се у Приштини цар Душан, кад к њему дођоше властела и грађани града Котора, да му се поклоне, те им он том приликом даде повеље за њихов град.

На северо-западу од Приштине лежи варош **Вучитрн.** У XIV. и почетком XV. века Вучитрн беше знатно трговачко место. У њему је била и епископска столица.[1]

Поред Вучитрна спомиње се *Добријево* с царинарницом, коју су увек држали исти људи, који су држали и вучитрнску царинарницу.[2]

За време турске владе посрну и опусти стара српска Приштина, као и Ново Брдо, Трепче и Рудник. Последњи удар зададе Приштини у почетку овог столећа Јашар паша. Данас у њој живи поред незнатног броја Срба доста Арнаута, чији се елеменат појача насељавањем Арнаута кад Србија доби врањски округ.

Трепче

Највећа варош у целом пределу Копаоника била је Трепче или Трепча (Trepiçe, Tripçe, Trepça, Tripza, Trepza). Његове са свим опале развалине налазе се једну миљу северо-источно од Вучитрна или источно од Митровице.[3] На оближњој Шаљи виде се још трагови старог рударства.[4]

Трепче се први пут спомиње 1303. год., а његово доба цветања пада у прву половину XV. столећа, кад је поред Новог Брда, Приштине и Рудника било најбоље трговачко место у Србији.[5] „Местом је управљао кефалија (capitaneus). Саски „valturchi" радили су у сребрним majданима. У великој дубровачкој насеобини биле су заступљене многе племићске породице (Menze, Sorgo,

---

[1] Клајић, Косово..., 13.

[2] Konst. Jireček, Die Handelsstrassen, 85.

[3] D-r Const. Jos. Jireček. Die Handelsstrassen und Bergwerke v. Serbien und Bosnien, стр. 54.

[4] Ibidem.

[5] . . „war vorzüglichste Handelsplatz Serbiens..." Jireček, стр. 54.

се, да се приход од трга у Призрену пред Спасов-дан и други пред Аранђелов-дан даје поменутом храму.[1]

У Призрену се спомињу две католичке цркве за стране трговце. Године 1346. спомињу се поред осталих цркава католичких, које дођоше под власт которског епископа и црква св. Марије у Призрену (S. Marie de Prisren) и црква св. Петра више Призрена (S. Petri supra Prisren).

Године 1340. дубровачко веће одлучи, да се између дубровачких трговаца, који у Призрену тргују, изабере један, који ће се као консул дубровачки бринути о њиховим трговачким интересима.

Да Призрен добије такву трговачку важност много му је помогло, поред његове важности као политичког центра у време најсјајнијег доба наше историје, и његов положај на раскршћу једног врло важног трговачког друма, који је везивао приморје за унутрашњост балканског полуострва и другог мање важнијег, који је ишао из Македоније преко Призрена у Пећ, што ћемо видети кад будемо о путовима говорили. Јиречек мисли, да је на месту данашњег Призрена била римска варош и станица на путу Љеш—Београд, Theranda.[2] Малтебрен тражи ту Приму Јустинијану. Са пропашћу српске државе опао је, ма да није пропао са свим, и трговачки значај Призрена. Већ године 1433. спомиње се Призрен као напуштено трговачко место а 1455. г. одмах после пада Новог Брда пао је и Призрен у руке Турцима. Ипак и за турске власти Призрен је остао доста знатан град како у политичком тако и у трговачком погледу. У њему је столица паше Призренског санџака.

Остало нам је и новаца из доба српске средњевековне државе са натписом Призрен. Један доказ више о његову ондашњем значају.

На великом дубровачком друму, који се код Ниша састајао с цариградским, налазиле су се ове две у средњем веку знатне трговачке вароши:

---

[1] Даничић, Речник из књ. стар., III., 314.

[2] Const. J. Jireček, Die Handelsstrassen... стр. 67.

Нови Пазар и Сеница

Нови Пазар звао се у доба српске средњевековне државе *Трговиштем*. Налазио се на утоку реке Фасаонице у Рашку, и у њему је живела једна дубровачка колонија. Трговиште се често спомиње од 1346. год. до 1459. год.[1] Дубровачки друм цепао се код Трговишта у два рукава. Један је ишао у Ниш а други у Скопље и Солун. Поред своје колоније имао је Дубровник у Трговишту и свога консула. Тако је год. 1412. био наименован за консула у Трговишту неки Пополано Велојевић.[2]

Од краја XV. века ово место почиње добијати ново име Нови Пазар а турски Јени базар. Нови Пазар и под Турцима све више напредује тако, да постаје највеће насеље на целом простору између Дубровника и Ниша.[3] Један француски путник из половине XVI. столећа помиње Нови Пазар као место „у коме се јако тргује."[4] Други путник скоро из истог времена, Контарини Зено, вели, да се то место налази у лепом пољу; да тргује разним стварима, које долазе из разних земаља и да је насељено Турцима, хришћанским Србима и многим Дубровчанима и Млечићима. У вароши има много мошеја и караван-сераја. Што се тиче кућа и башти, вели, да се у том погледу не може мерити са Сарајевом. Примећује да су животне намирнице ту врло јевтине само је вино понајскупље. Варош је опасана зидинама, које у обиму имају четири и по миље.[5]

Оваку трговачку важност имао је Нови Пазар све до српске револуције. Користећи се својим дивним положајем, он је сваке године прибирао производе Босне, Србије, Албаније и Немачке на чувеном вашару, који се овде годишње држао и трајао читав месец дана. Вашар тај држао се у јесен и завршивао се на сам Митров-дан. По свој прилици због овог вашара и добила је ова варош своје доцније име.[6]

---

[1] Const. Jireček, Die Handelsstrassen... стр. 77.
[2] Ibid. у прим.
[3] Ibid. стр. 78.
[4] П. Матковић, Rad LXII. 71.
[5] Ibidem, 98.

Велики босански друм, који је ишао преко Сарајева, Вишеграда и Новог Пазара, састајао се са друмом дубровачким преко Требиња, Фоче и Пљеваља у сеничкој области, код града Сенице. Сеничком жупом називао се предео, кроз који тече река Увац. У сеничкој жупи водила се жива трговина, којој су на руку ишли поменути трговачки друмови.[1]

Сеница се помиње још 1253. год. Те године Стеван Урош потврди Дубровчанима трговачки уговор, који им је дао његов отац. У уговору се вели: да си ходе ваши купци по моје области свободно, и паче ако си хоте ити у туђу земљу с купљом својом да си иду никимре убрањеном, но пређе да греду на трге краљевства ми и подавше доходак господски ни, тамо же да ходе по земљама продајуће. Ако ли се кто онех узљуби стати близ ради или на *Сеници* или где, да си стане...[2] Као што се види у Сеници већ тада беше доста дубровачких трговаца. Од путника из XVI. и XVII. столећа тек је само по неки узгред спомене, ма да изгледа, да и за време Турака беше доста знатно трговачко место.

Пошав трговачким друмом из Фоче за Сеницу прво се наилазило на варош *Брезницу* а за тим на *Пријепоље*. *Брезница* се доцније у XV. веку назвала *Пљевље* а Турци је зваху Таслиџа. Овде се састајао са главним дубровачким друмом пут, којим је ишла трговина из Котора преко Оногошта. Старо име ове вароши сачувано је у имену потока који кроз њу протиче. Брезница беше у средњем веку знатна трговачка варош.[3] У Пљевљу се распознају рушевине неког старог града римског, чије се име почињало са S. Ту се виде многобројни одломци стубова и скулптуре, који су узидани у куће и џамије, као остаци те старе римске вароши а нађено је и до 20 латинских натписа.[4] По Момзену на томе би месту био римски град *Stanecli*, док Томашек мисли да је ту била *Sapua*. На Илином брду близу Пљевља био је римски кастел.[5]

1 Const. Jireček, Die Handelsstrassen... стр. 77.
2 Mon. Serb. 40—41.
3 В. Клајић, Повесница Босне, 25.
4 Const. Jireček, Die Handelsstrassen... стр. 73.
5 Клајић, Повесница Босне, стр. 35.

Пријепоље беше доста знаменито тржиште у средњем веку на реци Лиму. Из латинских споменика познато је као mercatum Prepol'is или Pripoglie.[1] Ту су се задржавали ради трговине многи Дубровчани и одатле су полазили многи каравани. Први пут се спомиње 1345. г.[2]

Пут од Пријепоља за Сеницу пролазио је кроз долину Милешевке, поред славног манастира, где су чуване мошти св. Саве у граду Милешеву. Сви путници из XVI. и XVII. века помињу овај манастир. Њега сагради краљ Стеван Владислав. У манастиру је живело велико братство калуђерско. Милешево је знатно још и с тога што ту беше још 1544. године штампарија за црквене књиге.[3]

Скопље

Скопље је познато још из старог доба. То беше главна варош византијске области Дарданије а зваше се *Scopi* и *Scupi*. Хаџи Калфа вели, да су ову варош звали у старим грчким књигама „невестом Грчке.“[4]

Његов географски и стратегијски положај привукли су пажњу још цара Јустинијана. Он је ову варош готово запуштену и порушену на ново подигао и украсио одликујући је и својим именом. По њему се Скопље прозвало Prima Justiniana. По некима би Prima Justiniaua био данашњи Охрид, али Ами Буе, а нарочито Хан, доказали су, да је та варош данашње Скопље.[4] Јастребов вели, да се у Скопљу и данас виде неки споменици, који су из Јустинијановог доба.[5]

Скопље се помиње у српској историји први пут године 1073. кад га оно освоји српска војска под Петрилом. Али је тек краљ Милутин утврдио у њему стално српску власт год. 1282. Какву је пак политичку улогу Скопље играло у доба средњевековне наше државе, а нарочито за време Душаново, свакоме је познато. То беше средиште, срце Душанове царевине. О Скопљу пак као о трговачком месту у то доба немамо много података. Али

[1] Ibidem, стр. 25.
[2] Const. Jireček, Die Handelsstrassen, стр. 77.
[3] Ibidem.
[4] D-r. J. G. von Hahn, Reise von Belgrad nach Salonik, стр. 180.
[5] Јастребов, Белешке из путовања, Глас LVII, 38

је ван сваке сумње његов значај и у томе погледу био велики. Налазећи се на најважнијем солунском друму, који је ишао вардарском долином кроз Скопље на север, несумњиво је, да је трговина Скопља била већином на ту страну окренута, и да је он још из рана имао јаке трговачке везе са Солуном. Ну ма колико да је у њему била јако развијена трговина, опет се може рећи, да је Скопље у то време изостајало иза Новог Брда, Призрена и Рудника. По једном споменику из 1369. године види се да је у то време у Скопљу боравила дубровачка колонија. Неки челник Милош јавља Дубровнику, да је у Скопљу продао Милићу Хранисалићу Дубровчанину виноград. Ту продају извршио је пред сведоцима Дубровчанима и Србима Живетом Журговићем, Живетом Пуцићем, Жоретом Црним, Прибојем Кртешићем, Живком Мимилотићем, Брајаном Варељевићем, Богданом Петровићем, Призрењанином, Богославом Хранојевићем, Доброславом Николићем, Радојем, златаром, Дубровчанином и Рађеном Богојевићем, Дубровчанином. Као што се из имена види, већина беху Дубровчани, који су без сумње били стално настањени у Скопљу. Међу њима видимо и једног златара, који је ту свој занат радио. Тек у XVI. и XVII. столећу Скопље постаје за Дубровчане оно, што је раније било Ново Брдо.[1] Налазећи се на поменутом друму из Ст. Србије у Македонију морало је бити као гранично место одвећ важно. А да је трговачки промет овим друмом у то време био велики може се закључити и по томе, што су се и сами Млечићи обраћали скопљанским пашама односно својих поданика, који су преко Арбаније и Старе Србије кроз Скопље путовали трговачким пословима у Солун и Цариград.

Један млетачки путник од 1559. год. описује Скопље овако: „Скопље је велика варош; нешто на равници, а нешто на лепом брежуљку и броји 28.000 кућа. Куће су по тамошњем начину саграђене од земље, али су доста добре. Има четири врло лепе џамије, покривене оловом са више кубета. Кроз варош тече река, која се зове Вар-

[1] Const. Jos. Jireček, Die Handelsstrassen.... „Skopje und Sofia werden für die Ragusaner des XVI. und Jahrhundertes das, was früher Novo Brdo und Srebrnica waren... стр. 61.

дар, доста је велика, јер се у њу уливају воде са разних страна. У вароши се налази много кордована, који чине главну трговину ове вароши. Има доста и воска, који се преко Леша извози у Анкону а и у Млетке. У вароши има доста Јевреја а од Хришћана ту живе само *Дубровчани*, који су, покуповавши врло јевтино земље, насадили многе винограде и вином тргују.[1]

Други доцнији путник, др. Едуард Браун, из год. 1669., пише о Скопљу ово: „Варош је на равници и на брежуљцима. Ту је била најпре епископска а после архијепископска столица; то је сад лепо и многољудно место. Сад у њој има седам стотина кожара који чине коже и то раде у дугачким и великим коритима и тако приправљају изврсну кожу, која се извози и на страну. Овде има леп безистан, који је оловом покривен; има више улица покривених даскама и више лепих тргова у вароши и изван вароши, окићених дрвећем и прекрасним брежуљцима и долинама. У Скопљу имају многе џамије. Најлепша је на једном брежуљку са широким тремом напред, који се држи на четири мраморна стуба. Близу ње стоји кула од дрвета, на којој је сахат и звоно одакле се има врло леп поглед на варош. Има и један свод, који изгледа старински, испод кога протиче један поток; мало изван вароши налази се врло величанствен водовод од камена, на неких две стотине сводова с једног брега на други преко долине. То је прекрасна старина, која велики украс чини овој вароши.[2]

О безистану, који горе помиње Едвард Браун (Brown), говори и Лежан, познати француски путник из друге половине овог века. Он вели да је на стубовима и зидовима тога здања могао лепо распознати уписана имена дубровачких трговаца, који су ту имали своје канцеларије.[3]

Год. 1689. спали Скопље аустријска војска. Од близу 12.000 кућа, неких 40 џамија и 8 великих трговачких

---

[1] Starine, XX. 253

[2] Eduard Browns M. D. Sehr denkwürdige und Sonderbare

ханова мало је што преостало.[1] Од тога се Скопље још ни до данас није опоравило, ма да у новије време, од кад пролази кроз њега железнички пут, нагло напредује.

Међу споменицима који се и данас налазе у Скопљу, а који су остали из старог доба, наводи и Јастребов „Куршумли-хан," зграду, која је доста добро очувана, на два спрата и са неколико балкона од тесаног камена. То је, вели, остатак од оних старих трговачких домова, у којима су и данас трговачке магазе.[2] За исту зграду наш најстарији путник, Гедеон Јуришић, вели ово: „Овде у Скопију налази се једно велико старо но са свим тврдо и врло лепо зданије у којему много соба има, како на дојњем тако и на горњем спрату. Све су ове собе на ћемер сазидане; здање је ово оловом покривено. У ово здање уносе се трговачки еспапи, од којих се овде и ђумрук узима. Овде приповедају, да је ово зданије Душан саградити дао, које је у оно време за касарну српских војника служило."[3] Поред Лежана помињу натписе на стубовима овог хана и Енглескиње Макензијева и Ирбијева, које веле, да су „дубровачки и млетачки трговци све до прошлог века походили често ову варош, што се може видети и по именима њиховим, која су уписивали на стубове овог хана."[4]

На овој страни да поменемо знатна трговачка места: Прилеп, Кратово, Велес, Битољ, Охрид, Авлону и Драч. Свако од њих мање више било је саставни део српске државе.

Прилеп

Прилеп, престоница нашег јунака Краљевића Марка, било је доста знатно трговачко место. У једном сачуваном споменику помиње се „трг прилепски."[5]

---

[1] Новаковић, с Мораве на Вардар, стр. 54—55.

[2] Јастребов, Гласник, LVII, 51.

[3] Дечанскій Првенац, стр. 112.

[4] Макензијева и Ирбијева, Путовање по слов. земљ. Турске, срп. превод. стр. 103.

[5] Гласник XIII, 376; Даничић, Речник из књиж. стар., II, 428.

Кратово

Кратово је било чувено рударско место. Путник из половине XVI. века и млетачки посланик, Контарин Зено, вели о Кратову, да је чуо да су ту богати рудници сребра и злата, да се у Кратову кују и новци. Приход турске благајне од кратовских рудника износи, вели, на 70.000 дуката. Код Новог Брда споменули смо да Кратово беше богат финансиски извор српске државе за деспота Ђурђа Бранковића, и да је деспот, по Апендини-у и другим писцима од рудника у Новом Брду, *Кратову* и Јањеву добијао на 200.000 дуката годишњег прихода.

Охрид

Ова стара и знатна варош лежала је на чувеном римском друму „Via Egnatia" и звала се пре досељења Словена „*Lychnidus*".

Ова се варош помиње још за време македонског краља Филипа. Год. 168. освојили су је Римљани и тек 852. год. долази у словенске руке, кад га освоји од Византије бугарски кнез Борис Михаило. При крају X. века учини га својом престоницом маћедонски цар Самуило.[1] Год. 1230. заузе га од Грка бугарски цар Јован Асен, али га у брзо Грци опет поврате у чијој власти остаде ова варош све до Душана, који је освоји 1232. год. За Душанове владе у Охриду је управљао севастократор Бранко Младеновић.[2] По смрти Урошевој Охрид је припао Марковој држави, у чије име управљаше у њему жупан *Гроиа*, који је под својим именом и новце ковао.[3]

Да је Охрид био и знатно трговачко место, казује нам арапски географ Едризи, по коме је Охрид „знаменит град својим грађевинама и *својом трговином*."[4]

(Свршиће се)



[1] Љ. Ковачевић, „Браство", I., 140
[2] Ibidem.
[3] Ibid.
[4] П. Матковић, Rad. XLII., 112.

Проводећи ђачке одморе у свом родном месту, у Врању, и сâм сам тражио прилике, да чешће изиђем у пределе наше под Турцима. И, међу осталим важним појавима у пределима између Струме и Вардара, који су на се пажњу моју привлачили, јесу и три манастира, тројице од првоиспосника српских.

У редовима, који следују, описаћу само историју св. Прохора Пчињскога и његова манастира.

Радећи овај посао за време свога службовања у Битољу, био сам сваке библиотеке лишен, те може бити, да ни ови редови о светом Прохору и његову манастиру неће бити потпуни.

маја 1899.
У Битољу.

Д-р Јован Хаџи-Васиљевић

I

Колико је о Прохору Пчињском и његовом манастиру писано

Према научној литератури о многим другим важним манастирима у српским земљама, изгледа, као да овај манастир и његов патрон имају угледну литературу о себи. Тако се, и може и не, држати о литератури о Прохору Пчињском, али о литератури о манастиру нѐ, јер се сви описи овога манастира, како у домаћој, тако и у страној литератури, удаљују од фактичкога стања његова — од прошлости и садашњости његове.

Први и већи опис овога манастира и његова патрона донео је *J. G. Hahn* у своме путопису: „Reise von Belgrad nach Salonik.“ — Wien 1861. Zweite von der Kaiserl. Akademie der Wissenschaften genehmigte Auflage. Wien 1868. S. 87—90. XII. Sweti Prochor.

Ми се овога пута служимо другим издањем овога путописа.

Као што се сваким даном све јаче види, *Hahn*-ов путопис нема ни из далека ону вредност за савремену науку, колико му се у прво време даваше. А за овај манастир и његова патрона, специјално, нема ни потребне тачности.

По *Hahn*-овом путопису писао је *Ст. Новаковић* у „Гласнику Српскога Ученог Друштва“ књ. XXII. страна 237—238, опет мало о Прохору Пчињском и о манастиру његовом.

А. С. Јовановић је објавио 1881. год. опис манастира и његове околине у „Гласнику Срп. Ученог Друштва“ књ. XLIX. стр. 318—345, под насловом „*Пчиња.*“ Ово је, до сада, најопширнији опис манастира. Али је и

он и непотпун и нетачан. У свему и није могао бити тачан, јер се *А. С. Јовановић* бавио у манастиру само два-три часа.

Ефремъ Карановъ у „Сборнику за народни умотворения наука и книжнина“ књ. IV. (Материали по Етнографията на нѣкои мѣстости въ сѣверна Македония...“). И по одбитку шовинисма, који се на перу и овога бугарскога књижевника види, белешке су његове нетачне.

Ст. Новаковић у своме делу: „Први основи словенске књижевности међу Балканским Словенима“ у Београду. 1893. год., у чланку V стр. 154—181, третирао је доста и о Прохору Пчињском.

Ст. Новаковић је и у XXIX „Споменику Српске Краљевске Академије“ под насловом: „Пшињски поменик“ стр. 1—20, третирао о св. Прохору и о манастиру.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

У редовима који следују скренуће се, по могућству, пажња на главне ствари, које су у горепоменутим делима или нетачно или непотпуно представљене, и стараће се, да се све досадање празнине попуне и све нетачности исправе.

II

Свети Прохор и његова житија

У животу Балканских Словена десети се век истиче као важна обртна тачка времена и приликâ, у којима се вера хришћанска поче и у Балканских Словена јаче утврђивати. У једнога дела њиховога, у Бугара, који већ живљаху државним животом, беше и дотле људи, који књигом (преводећи их са туђих језика) утврђиваху хришћанску веру, али у X веку се почеше истицати људи из народа у оба племена словенска, који се дадоше, да примером, да својим животом и делима установите хришћанство у своме народу. То беху познати први испосници нашега народа, први аскети народни, који „постомъ и

ције,"[1] пресађиваху хришћанство у све струке народнога живота. Њих је било више него што их ми данас знамо, али се и од оних, за које данас знамо, нарочито четворица истичу: Јован Рилски, Прохор Пчињски, Јоаким Сарандапорски и Гаврило Лесновски. Ово су: „*часна четворица, богоизбрано друштво, трудољубиви радници Христови, који изиђоше да ралом вере бразду обраде и да семе духовно засеју, еда би стоструки клас нашли и Христу принели род врлина.*"[2]

На домашају оба племена, и Срба и Бугара, они су подједнако поштовани још од прве појаве своје, и свачијем је спомену од њих намењен по један манастир, четири манастира, који као што мисли *К. J. Јиречек*[3] „in den Zeiten der Freiheit als Brennpuncte der Aufklärung in den Zeiten türkischer Gewaltherschaft als Zufluchtstätten der Literatur und slavischen Geistes bewährten," (који беху у слободним временима жижа просвете а у временима турскога господарства уточишта литературе и чувари духа словенскога).

Време и околности, у којима ови светитељи живеше и радише, нису нам ни из далека довољно познати. О Јовану Рилском и Јоакиму Сарандапорском имамо, доиста, добро очуваних писаних легенада, али пошто су и оне продукат XIV и XV века,[4] и још при том основане на народном казивању оних времена, то ни оне не илуструју јаче него тек у контурама време ових светитеља.

О Прохору Пчињском немамо сада ни такве писане легенде. Неки мисле[5] да је била па пропала. Али с обзиром на прилике и многобројне појаве овога рода у српскога народа за Средњих векова; с обзиром на материјал овога рода, који је тадањи српски књижевни свет имао да сачува од заборава; а још више с обзиром на оскудну

[1] Легенда о Јоакиму Сарандапорском (Гласник Уч. Друштва књ. XXII, 244).

[2] Легенда о Јоакиму Сарандапорском (Ст. Новаковића, »Први основи словенске књижевности...« 166).

[3] Geschichte der Bulgaren. Prag. 1876. S. 174.

[4] *Ст. Новаковић* (»Први основи словенске књижевности међу Балканским Словенима«... стр. 165 и 176); *Jireček C. J.* »Geschichte der Bulgaren«.

[5] И *Ст. Новаковић* (»Први основи словенске књижевности међу Балканским Словенима...«).

са грчкијем писане легенде, што сада у неколико рукописа имамо; с обзиром на све то, са много се вероватности може узети, да Прохор Пчињски није ни добио у своје време писане легенде, већ да је она легенда, што са . . . . . приручних малих картијера из прошлога или из почетка овога века, који су писали из народних казивања. Калуђер *Дионисије*, који је живео у Пчињском манастиру почетком прошлога века, и бавио се преписивањем старих књига, каже за српски и грчки: „*Прочи житіи иже Прохора*“ да су били на „земни кожасти књигах“ а за легенду Прохорову не каже ништа. А најмање ћемо мислити, да се зна, да је легенду Прохора Пчињскога која се сада налази, писао *Мартирије Хиландарац* крајем прошлога или почетком овога века. Јер ни какав узрок из XIV или XV века одлучио би се у својим подлогу од ових нових састава легенде?

Да Прохор Пчињски није добио писане легенде ни у XIV и XV веку, уверавају нас, осем наведених разлога још и ове околности: а) што нема писане легенде ни о *Гаврилу Лесновском*, б) да је било легенде о Прохору Пчињском, не би се писале легенде о *Јоакиму Сарандапорском* (у XIV и XV веку) оволико са Прохором забавак?[6] и најзад в) као што напоменусмо, што је тадањи српски књижевни свет имао много материјала овога рода, много светитељских биографија састављати и памтити. И да нису Прохора Пчињскога престигли тада нови светитељи народни, као што су: св. Симеун, св. Сава и други, чије функције беху, како у световном тако и у духовном погледу, врло велике, он би добио и своје легенде и био би много више слављен но што је. Ну и поред свега тога он је доста поштован и запамћен. То се види и по томе, што је кроз сва времена бркан са Јованом Рилским, који је у бугарскога народа један од највећих светитеља[7] и што га народ узима за брата св. Краљу Дечанском, Јовану Рилском, или, по другој верзији за брата горње двојице и Гаврила Лесновског, или,

[6] Легенда о Јоакиму Сарандапорском (Гласник Срп. Ученог Друштва кн. XXII).

по трећој версији за брата *св. Краљу Дечанском, Гаврилу Лесновском и Јоакиму Сарандапорском.*[8] С тога је св. Прохор Пчињски кроз сва времена стављан, и по свима српским црквама, на угледно место међу народним светитељима,[9] а у пределима између Струме и Вардара, он је, после св. Симеуна и св. Саве, највећи народни светитељ.[10]

Њему се за то и дан дањи приписује велика моћ светитељска. У његовом се самостану исцељују болесници од свакакве болести, а нарочито од лудила. Из његових моштију и дан дањи точи миро, које лечи од ушобоље и очобоље, због чега му долазе у самостан све вере и све народности које за њега знају.

Свему томе је узрок и самостан његов са својим врло важним географским и топографским положајем. За то су се и слила оба имена, и патрона и самостана, у једно име — *Св. Отац*. Тако народ зове Св. Прохора и његов самостан, онако и исто као што у Бугарској зову Јована Рилскога и његов самостан. Ретко се чује пуно име светитељево: *Св. Јован Прохор Пчињски*, као и име самостана његова: *Старац манастир*, већ просто—*Старац.*

*

Сада су на реду легенде или житија о Прохору Пчињском, и, као што смо и досле напоменули, писане легенде има једне, и ње има, за сада, у четири рукописа. Сви су рукописи, мање више истоветни. Мало ниже исписаћемо један мали одломак једнога рукописа, под бројем 2, који смо 1898. године нашли међу остацима библиотеке манастирске, а који се мало, али у битним особинама, разликује од свих осталих, те смо и мишљења, да је он најстарији, ну ипак из последњих година прошлога века.

А од потпуних рукописа најстарији је онај *Мартирија Хилендарца*,[11] који смо ми мало ниже означили бр. 1,

[8] Споменик Срп. Краљ. Академије XXIX, стр. 5.

[9] *М. С. Милојевић:* „Путопис дела Праве Србије“ I (стр. 152) II (стр. 154, 172, 207, 232).

[10] *Hahn:* „Reise von Belgrad nach Salonik“ тамо.

[11] Мартирије Хилендарац је био монах у Пчињском манастиру (види запис са зида) по том учитељ у Врању (Годишњица Николе Чупића кн. XV).

нашли истоветан рукопис легенде о Прохору Пчињском, а како с друге стране знамо, да је Никола Ристић био ученик Мартиријев, мислимо, да је ову легенду саставио, негде концем прошлога, или почетком овога века, исти Мартирије Хилендарац. Ово се потврђује и тиме, што је и Рашко-призренски Митрополит Диописије дознао, да је једно од два правила Прохору Пчињском, која се налазе у манастиру, писао калуђер Мартирије,[14] и што се на „Мартиријевом" рукопису налазе записи већ из 1817. године.

Поред Мартиријева рукописа има у манастиру и рукописа *Дионисија Хилендарца,*[15] са насловом: „мѣсѣца ѡктомвріа .ді. денъ, житіе и жизнъ преподобнаго и богоноснаго ѡца нашего Прохора міроточиваго 1851. августа...[16]

То су два рукописа које има и данашњи дан у манастиру, само што се црква служи Дионисијевим, а Мартиријев је рукопис покривала прашина у једној соби, где су набацани одломци старих рукописа манастирских. Митрополит Дионисије јавио је Ст. Новаковићу, да је у манастиру нашао и *„једно житије Св. Прохора."* Митрополит је видео само оно житије на певници у цркви, Дионисијев рукопис, из којега се чита у цркви, и није ни имао

---

[12] Споменик Српске Крањ. Академије XXIX стр. 6.

[13] Годишњица Николе Чупића кн. XV.

[14] Споменик Срп. Крањ. Академије кн. XXIX, стр. 6.

[15] О овоме смо Дионисију накнадно сазнали, а види се и по оној белешци на житију, да је већ 1851. године био у манастиру, те ону белешку о њему, коју смо послали Ст. Новаковићу (Споменик Срп. Крањ. Академије кн. XXIX, стр. 6.) ваља исправити.

[16] На овом рукопису има на корицама и ових бележака: „Сиѧ книга манастирска на стаго преподобнаго отца нашего Прохора Пчинскаго

времена тражити остале рукописе по прашини.[17] Али их је било.

Тако, данас имамо легенду о Прохору Пчињском у четири рукописа, — два ова, која мало ниже исписујемо, трећи, по коме је штампана **„Служба преподобному отцу Прохору Пчињскому Бѣлградъ. Сербско-княжеская тіпографія 1879. лѣто** и поменути рукопис *Дионисија Хилендарца.*

Као што смо већ напоменули, ови се рукописи не разликују много међу собом у садржини. Не разликују се много ни у језику. У томе се разликује, као најмлађи, само Дионисијев рукопис. Дионисије је био родом из Габрова у Бугарској, и он је у свој рукопис унео доста бугаризама. Његова је и она фраза (које има само у његову рукопису): *„родомъ же (Св. Прохор) болгаринъ"* а с којом онолико пледира Ефремъ Карановъ.[18]

Усмене легенде, народно памћење о Прохору Пчињском, на основу којега је писано *житије* његово, не разликује се много од писаних. Једну од усмених легенада и то најоригиналнију, коју смо ми ухватили из уста Пчињанā, објавио је Ст. Новаковић у „Споменику Срп. Краљ. Академије" књ. XXIX. стр. 5—6. И *А. С. Јовановић* је[19] изнео једну версију усмене легенде о Прохору Пчињском, али је она по својој садржини *јединствена*, јер се ни по чему, ни по писменим ни по усменим легендама, а већ по историјским фактима никако, не може узети да је Диоген зидао Прохору најпре Старо-Нагоричку цркву, већ да је зидао оне цркве око садањега манастира. Али се прича и верује, доиста, да се ту код Старог Нагоричина Св. Прохор Пчињски испаштао, а и данашњи дан се, поводом тога, указује на пештеру према Старо-Нагоричкој цркви, лево од пута Куманово—Старо-Нагоричино, на плоче и камење у пештери, на којима је

[17] Може бити да не бисмо ни ми дошли до ових других рукописа, да нам нису у томе помогли Сима Игумановић учитељ манастирски, Љубомир Недић и Милосав Малишић, ђаци наше гимназије у Скопљу, који су тога лета свој школски одмор у овом манастиру проводили, и који су заједно с нама проналазили по собама листове и тресли их од прашине.

[18] Сборникъ за народны умотворенія ... кн. IV.

[19] „Гласник Срп. Уч. Друштва" књ. XLIX. стр. 322.

вео у својој испосници, која и дан дањи постоји; у њој се и преставио и у њој га је Диоген нашао, као што се врло добро и у писаним легендама види.

*

А сада да испишемо легенде:

Бр. 1.... м̃ца септемврїи ї̃д денъ памѧтъ пр(е)п(о)добнагѡ и б(о)г(о)носнаго ѿца нашегѡ пȣстиножителѧ Прохора ѿ весї Ѻвчополскиѧ ѿ бл(а)г(о)ч(е)стивиѧ родители воспитани Оца именемъ иѡанъ матер егѡ анна и не имахȣ чада и молишасѧ б(о)гȣ непрестанѡ да їмъ дастъ г(оспо)дъ едно чадѡ, мȣшко или женско, и бѣхȣ родители его бл(а)городни и боѧхȣ сѧ б(о)га и милостиню творѧхȣ и раздавахȣ имениѧ своѧ нищимъ и виде б(о)гъ нишва желаниѧ и їсполни и дарова имъ б(о)гъ чадо мȣшко и возрадовашаса радостию великȣю и крестиша егѡ и нарекоша име емȣ б(о)гомъ дарованое Прохоръ. воистинȣ сей Прохоръ бистъ с(ве)тилникъ мирȣ, воистинȣ постникъ, воистинȣ пророкъ и даръ пророчества, воистинȣ мȣченика на камени лежаща, ки ѧзикъ исповестъ трȣдъ неговъ, земнаго ч(е)л(ове)ка н(е)б(ес)наго ангела. ȣ гора мȣчение зимное терпаше и стȣда и въ лете знои ї солнечное време. И обдари б(о)гъ родители его со симъ с(ве)тимъ ѡтрокомъ. И просиѧ с добродетелию ѧко звезда сиѧющаѧ ѿ востока до западъ и бистъ воистинȣ втори самȣилъ. сей с(ве)ти О(та)цъ Прохоръ Пчински пȣстинижителъ, бистъ бл(а)г(о)датию, и возрастомъ пришедъ и начаша емȣ говорити родители О сочетанию брака и досаждаваша емȣ, О(та)цъ егѡ и мати: сине мои, да тражимо

[20] Ово је народна алузија на инвазију турску, а може бити и на ону Печењега и Кумана, који су далеко пре Турака у оне крајеве продирали, која је у различитим облицима нашла места и у

девицȣ за те, те да бȣдешъ наследникъ нашего именіѧ. тогда с(ве)ти смȣти сѧ: що чініте? тогда поиде ȣ ц(ер)ковъ б(о)жию помолитисѧ и молѧше сѧ с(ве)ти б(о)гȣ, да наставитъ егѡ б(о)гъ на путъ спасениѧ, и егда б(и)ло времѧ с(ве)тое ев(ан)геліе читатисѧ що говори хр(ис)тосъ: иже любитъ ѿца или матеръ паче мене, нѣстъ мене достоінъ, иже любитъ женȣ или чада нестъ мене достоинъ, иже хощетъ всѧти крестъ свои и по ме грѧдетъ сторицею, приметъ и животъ вѣчни наследитъ. И абие с(ве)ти молѧшесѧ б(о)гȣ и восплакасѧ дȣшею да наставитъ его б(о)гъ на пȣтъ спасениѧ. Иішедъ ис ц(е)ркви ѧтосѧ пȣти бегати в горȣ ѧкоже еленъ на источникъ такоже и с(ве)ти Прохоръ в пȣстинȣю, достиглъ горȣ вертепъ малъ и тȣ нашелъ пешеру малȣ и водȣ источникъ малъ и тȣ вселисѧ с(ве)ти, ѧкоже ȣ ц(а)рскиѧ палатъ, препитание емȣ бѣ зелие и корение травна, и то ѧдѧше единожди в седмицȣ; и кто може исповѣстъ неговиѧ трȣди и слези и подвиги и низȣ легание, в зимѣ во мразе легание, и в лете знои и пребистъ на томъ месте ѧ2 лете, не виде ч(ь)л(ове)ка, но со звѣри пребиваѧ. і по смотренію б(о)жию седѧше с(ве)ти предъ (пе)щерою своею и серна пріиде к с(ве)томȣ, дихаѧ ȣтрȣждена, а с(ве)ти поглаждаѧ рȣкою звере, а гла(гола)ша: чадо що ȣтрȣждена еси, а Диѡгенъ ловецъ бѣше и гонѧше сего звера и приближисѧ вертепа и виде сегѡ старца и звери лежаща под ногами егѡ и ȣплашисѧ Диѡгенъ и нача бѣжати і ȣстидесѧ ѿ старца и старацъ возва егѡ именемъ: „Диѡгене, не бежи но возвратисѧ, и азъ есамъ ч(ь)л(ове)къ. Тогда во страхъ пріиде Диѡгенъ егда чȣ старца, име егѡ знающа, тогда со страхъ пріиде к ногами егѡ и бл(а)г(осло)вение проса ѿ с(ве)тагѡ Диѡгенъ, и с(ве)ти бл(а)г(осло)ви егѡ, и пр(оре)че емȣ: Диѡгене реченѡ естъ да идешъ ȣ Цариград и бȣдеши ц(а)ръ, но егда взидешъ на престолъ помени и мене старца ѿ дара пророченагѡ тебе. И ѡтиде Диѡгенъ ѿ с(ве)таго, дивисѧ себе, и заборави старца, глаголавшагѡ к немȣ и воставъ зверъ проиде по потокъ и виде старацъ егѡ, и ѡстави с(ве)ти вертепъ, поиде внȣтреною пȣстинȣ и скитовающиса, ѡбрете пещерȣ теснȣ и тȣ вселиса с(ве)ти и пророчествова и бл(а)г(о)слови и рече: б(о)гъ да бл(а)г(ос)л(о)витъ мѣсто сие и села населена бȣдȣтъ кто исповѣстъ трȣди и болезни егѡ, и пла-

знамение крестно сотвори невидими биша и помоле паки давол҄ъ прешбра(зи)сѧ во зверѧ именемъ л(ь)ва и вниде к нем8 и с(ве)ти см8тисѧ и абие предста анг(е)лъ с(ве)-том8 8 пещер8 и даволъ бистъ невидимъ и с(ве)ти виде анг(е)ла и бл(а)г(о)дари б(о)га пославшаго анг(е)ла своегѡ и помощъ с(ве)том8. И паки с(ве)тиы ıависѧ Диѡген8 и рече ем8: да идешъ в Цариградъ и б8деши царъ и не заборави и мене. И тои часъ Диѡгенъ поиде 8 Цариградъ и егда прииде при Царыградъ т8 видѣ множество народа собраннаго, поставити царѧ, и Диѡгенъ скрисѧ на едно мѣстѣ... и ста патриархъ на високомъ местѣ и с(ве)ти Прохоръ ѿкри патриарх8 во сне за Диѡгена да хощетъ бити тои ц(а)ръ; и патриархъ взиска егѡ и неѡбрете, и вргше жребие на Диѡгена; и рекоша людие: не хощемъ да бидетъ тои ц(а)ръ ї торицею и третицею вергше и паде на Диѡгена и бистъ тако, и поставиша егѡ на престолъ ц(а)р(с)ки и егда бистъ ц(а)ръ совлекъ ризи своѧ, положи 8 вн8треню ѡдаю и забрави Диѡгенъ с(ве)тагѡ и бивъ с(ве)ти на томъ месте л̃ лета и виде с(ве)ти д(8)хомъ с(ве)тимъ преставление свое и прекрестисѧ и виде светиї анг(е)ли пришедшиѧ в пещер8 и помолисѧ с(ве)ти доволѡ за миръ и за ц(а)ри православниѧ и престависѧ мца ѡктомвра 14. денъ, и лежаше тѣло егѡ на землю нер8шимо и ıависѧ с(ве)ти Диѡген8 и рече ц(а)р8: забилъ еси ѡдежди твоѧ и мене старца и абие воспомян8 Диѡген8 с(ве)тагѡ старца пророчество реченагѡ, вседе на колесниц8 свою с патриархомъ и со множествомъ свои взискати с(ве)тагѡ старца на месте где егѡ виде егда гонѧше звера, и неѡбрете егѡ на томъ мѣсте и 8дивисѧ ц(а)ръ где взискати с(ве)тагѡ старца и созда храмъ прекрасан во имѧ егѡ и хотаще возвратишисѧ во Цариградъ и с(ве)ти ıависѧ ем8 нощию: ц(а)рю Диѡгенѣ взищеши мене вн8треною п8стиню и ѡбрѧщеши, и поиде ц(а)ръ со

в пещерꙋ нетлене мощеи и припаде ц(а)ръ и патриархъ к мощемъ с(ве)тагѡ и поклонишасѧ емꙋ; и взѧ ц(а)ръ и патриархъ мощи с(ве)тагѡ на рамена и снесоша егѡ на реце Пчїне и тꙋ сотвори ц(а)ръ ковчегъ и ꙋкраси златомъ ї ꙋмисли ц(а)ръ внести егѡ во свои манастиръ создани ѿ него во имѧ егѡ, и ковчегъ с мощмї недвижимъ б(и)стъ и паки во снѣ ѧвисѧ ц(а)рꙋ неѡтнесеши ме ѿ сꙋдꙋ. И на ꙋтре воставъ ц(а)ръ и созда тꙋ ѡбителъ прекраснꙋ во имѧ с(ве)тагѡ Прохора, ѡс(ве)ти егѡ и положи ц(а)ръ с(ве)тагѡ мощеи с ковчегомъ в церковъ, и положи егѡ в десней страни ѡлтара идеже и малиѧ церковъ естъ. И абие истече мирѡ ѿ с(ве)тагѡ и наполниша всѧ сосꙋди ц(е)рковниѧ исцеление подастъ: слепимъ прозрение, хромимъ хождение, недꙋжним здравие. Тогаи ц(а)ръ возрадовасѧ радостию неизреченою и абие постави ц(а)ръ Диѡгенъ игꙋмена, и їкономи, и еромонаси, и монаси; и постави ц(а)ръ метохи на препитание доволно. И поиде ꙋ Цариградъ со бл(а)годарениемъ, що се сподоби дара таковаго. И тако да сподобимсѧ и ми исцеление дꙋши спасение и телесное здравие амїнъ. ѡ дивное чꙋдо и до днесъ источаетъ мирѡ ѿ гробнице с(ве)таго и їсцѣление подастъ всемъ приходящимъ верою на поклонение ко светей гробнице егѡ. Б(о)гꙋ нашемꙋ слава во веки аминъ.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Бр. 2.

...... Дїѡгенъ изиде на ловъ. И поидоше по единъ еленъ и прїидоше ко с(ве)томꙋ. С(ве)ти Прохоръ приведе Дїѡгена ко икони с(ве)таго Георгїю. С(ве)ти Їѡанъ наоучи Дїѡгена како хощетъ быти ц(а)ръ оу Ц(а)рыградъ. Прїиде (Дїѡгенъ) и поставише Дїѡгена ц(а)ра оу Ц(а)риградъ и бл(а)гослови егѡ патриархъ. Ц(а)ръ Дїѡгенъ изиде изъ Ц(а)риградъ... Ц(а)ръ Дїѡгенъ прїиде в' ѡбластъ жеглиговскїй... жи (туде) с(ве)таго X. лѣтъ и создавъ монастиръ с(ве)таго побѣдоносца Геѡргїа, ꙗкоже емꙋ бл(а)говѣсти с(ве)ти Прохоръ. Ц(а)ръ Дїѡгенъ посла ч(е)ловѣци на взисканїе с(ве)таго. И ѡбрѣтоше пр(е)п(одо)бнагѡ оца Прохора в пещерꙋ тꙋю быстъ—л—лѣта. Дїѡгенъ приде

градъ не хощетъ тѣмъ їти завистивъ нощь ц(а)ръ в'злеже; с(ве)ти їависа ем8 в'сне не ѿносити м҃ѧ в' Ц(а)риградъ но възвратив егѡ ѿ Почивало[21] на рѣце Пшине и сотворы ц(е)рковъ с(ве)таго л8к8 мал8; др8г8 же век8 (већу) и с пиргомъ во им҃ѧ с(ве)таго ѡца Прохора. И пріде предъ Ц(а)рыградъ и властители Ц(а)риградски оусердно поклонишасѧ ем8. Діѡгенъ пріде в' свой градъ со многое честъ... аминъ.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

III

Пчињски манастир Светога Оца Прохора

Југоисточно од Врања а североисточно од Куманова, без мало на међи старе Врањске, сада Прешевске и Паланачке казе, уздиже се горостасна планина Козјак.[22]

---

[21] Почивало се зове и данас једно место на десној обали Пчиње а на путу из Манастира Пчињскога у Куманово — при ушћу реке Сераве у Пчињу.

[22] Често се с оне стране Пчиње чује и *Којзак* или *Којзјак*. Висок је по аустр. генералштабној карти 1352. м. Најстарији помен о њему познат је до сада из године 1019. — Међу епископијама, које је Василије Бугароубица (976—1025), 1019. године затекао, а које је 1272. год. Михаило VIII Палеолог (1261—1282) Оридској Архијепископији дао, спомиње се и *Κοζιακ(ον)* *(Е. Голубинскiи* „Краткiи очеркъ исторiи православныхъ церквей.... 259). А помен онај, који наводи *А. С. Јовановић* („Гл. Срп. Уч. Друштва" књ. XLIX, стр. 339) не односи се на Козјак. То је, као што се у дотичној хрисовуљи, „Гласник Срп. Уч. Друштва" књ. XXIV стр. 243—244.) врло јасно види, Кожље, и дан дањи село на реци Пчињи у Скопљанској нахији. (Кожље је по административној подели данас у Скопљанској кази, али је на међи Скопљанске и Велеске казе. На десној обали је реке Пчиње, на једном каменитом брегу. Село је српско. Има 60 кућа. Далеко је од Велеса $3^1/_2$ часа. — Око села има доста старих остатака).

Нећемо рећи да је по овом Јовановићевом мишљењу, али је и *Ст. Новаковић* („Законик Стефана Душана цара српског"...... стр. XXIV) узео, да је црква Св. Николе, која се у поменутој хрисовуљи помиње под Кожљем на реци Пчињи, да је у Пчињи (пределу). У поменутој се хрисовуљи, осем једнога имена Кожље, које, као што рекосмо, и дан дањи постоји, спомињу још и села: Блаце (Скопљ.) и Ратилце (Велеска каза) и *Вардар—Велика* те је тим јасније, да је то Кожле данашње Кожље у Скопљанској кази.

Овамо не убрајамо спомене о Козјаку у доцнијој како политичкој тако ни у литерарној књижевности.

Прешеву.[25] А и сада, на домашају границе Краљевине Србије,[26] највећа је пажња опет својих Врањанаца.

IV

Путови манастирски

У манастир иду неколико градова по неколиким путовима, али се сви ти путови стичу у два пута, у Врањски и Кумановски пут.

а) *Врањски пут* је ишао, до ослобођења Врања, од Врања на села: Ратаје, Коњско, Кршевицу, Клиновац, Св. Петку, Клениће, преко Старачкога брда на Пчињу, и улазио у манастир.

То није био само манастирски пут. — Готово до 1870. г., док се није комуникација у овим пределима променила, овај је пут водио и све трговце, који су из Врања хтели у Овчепољске и Сереске пределе и био је врло познат и жив пут.[27]

Сада пут води из Врања на Давидовце или Рајистовце и поред Жбевца на Кршевицу. Ту се састаје са старим путем Врање — манастир и иде у манастир.

---

[25] Прешево је, по ослобођењу Врања, постало центром онога дела Врањске нахије, који је и даље остао под Турцима.

[26] Од Св. Илије (на Русцу) до манастира има само 2 часа.

[27] Овај је пут, по путописима двојице хаџија овога века, ударао од Врања на манастир и од манастира на села: *Пељинце*, *Војник*, *Клечовце*, *Кутлибег*, *Овче Поље*, *Орал* (све у Кумановској нахији). За тим на *Штип*, па на *Трескавац* (турски Иљантепе), *Липјане*, *Белу чешму*; на село *Костурин* и на *Фурку*. (Овде има много ханова. Броје их на тридесет). Одатле на *Дојран*, на село *Богданце*, на *Стојаково*, на *Кромидово*, на *Кондирце* (Аџи Дамаћови чифлуци) на *Галик*, на *Араплију* — у Солун.

Види: „Ami Boué-a“ „Die europäische Türkei von.... II, стр. 34, — пут Штип — Солун.

Осем овога пута има још један, мимо манастир, којим је прошао и *Јеротије Рачанин* (види „Гласн. Срп. Уч. Друштва“ књ. XXXII, 298), а којим се и данас чешће пролази. Тај се пут одвајао од данашњега манастирскога пута баш иза Кленића и ударао уз реку *Спанчевску* (село Спанчевац), остављајући село *Куштицу* (то је *Кощуне* Јеротија Рачанина) на десној, а село Старац на левој страни, те излазио на Старачку кулу и на Старачку стару цркву. Одатле се спушта низ *Белутак* у село *Пељинце* и одатле даље низ Пчињу.

и Св. Петка, почиње се пети уз брдо Старац. По брду Старцу води колски пут до у са̑м манастир, а са брда је величанствени хоризонат, у коме се око посматраочево зауставља чак на Осоговским планинама, на врховима Шар-планине и његовим огранцима, и лута по питомој Моравичкој и Пчињској долини.

После пењања уз Старац, пут се вијуга по билу његову, и пошто се почне силазити у долину Пчињину, угледа се под Градиштем самостан св. Прохора. Сишав на реку Пчињу, ваља је прећи преко моста и ући у манастир.

На путу овоме, од Врања до манастира, ваља пет часова. То је велики и леп, и, као што већ напоменусмо, у овоме крају и најважнији манастир.

*

Прешав реку Пчињу и Ваду улази се у манастир на Врањску капију. — То је стари портикус, остатак првобитне зграде манастирске, који јасно илуструје некадању лепоту и величину зграда̑ манастирских.

На јужној страни, лежи Кумановска капија.

Лево од Врањске капије простиру се тако зване „Старе Зграде“ или „Поп-Нешине зграде.“ Ове су зграде подигнуте 1832. године за игумановања *Попа Неше*. Подигнуте су на место две старе собице у којима су живели калуђери чувари манастира у „љута̑ времена.“ Те се две собице и данас одликују од осталих. И оне су остаци првобитних манастирских станова, који су свакако у времена поробођивања манастира изгорели.

Зграде су ове подигнуте народном милостињом, а по допуштењу врањскога *Усејин-паше*. У њима има свега шест соба за становање и још неких одељења.

Десно од Врањске капије простиру се „Нове Зграде“ или „Врањске зграде.“ То је велика и лепа, двокатна и трокатна зграда. Зидана је од 1854—1862. године, опет милостињом народном. Зидана је за време туторовања

је стару цркву у селу Кршевици градила *Царица Мара* (Срдита Мара, Марица). Изнад Кршевице, на десној страни од пута (идући манастиру), постоје и данас остаци тврђаве *Костадинове*. (Мисли се на сваки начин на Константина Дејановића). *Јеротије Рачанин* („Гласник Срп. Уч. Друштва“ књ XXXI, стр. 298) хвали се изобиљем свачега у Светој Петци.

в) Диоген постаје царем. Диоген полази из Цариграда и покушава, да подиже храм Светом Оцу у Нагоричину.[36]

На овом истом зиду, испод чуда̑ Светога Оца, живописани су и стари зографи црквени — из XV(?) века: „Даміанъ Доуговчевикъ отъ Кратово и синови его Георгіе и Теодоръ."[37]

---

[36] Ова је чуда̑ прерадио пре 30 година на даскама зограф *Дичо Дебарац*, и тај се иконостас држи данас у правој цркви. *А. С. Јовановић* је добио „чуда̑" и објашњење њихово са овога иконостаса, а не са зида, за то је и третирао, на поменутом месту, она објашњења. *Ст. Новаковић* („Први основи словенске књижевности међу Балканским Словенима," стр. 117) мисли, да је овај живопис, нарочито језик, којим су „чуда̑" објашњена, из прошлога века, и то, да је то *онамошњи пределни говор*, то јест Пчињски. Међу тим, из онога што напред поменусмо, јасно се види, да су и ова објашњења на *дебарском пределном говору*, одакле је и *Дичо* родом био.

[37] Не знамо на основу чега изводи *А. С. Јовановић* (Гласник Срп. Учен. Друштва књ. 49. стр. 319), да је трошком некога *Дукића* из Кратова саграђено и живописано одељење, и откуда то, да се Дукић на једанпут зове у натпису *Дуговчевић*, док су Дуговчевићи, отац и два сина, само наимари црквени. Осем тога о Дукићу нема нигде ни писменога ни усменога помена, још, Дуговчићи су живописани у одељењу и на месту где се, по многим нашим црквама у пределима под Турцима, наимари живопишу. Факт је, да је у то време многа наша властела живела у Кратову, која је велику пажњу поклањала црквама и манастирима својим, као што знамо за кнеза Димитрија († 1566) да је оправио манастир св. Гаврила Лесновскога („Гласник Српског Ученог Друштва" књ. VII, и други) и да је био ктитор чак манастира *Слепче* у Битољској нахији (види „Споменик Српске Краљевске Академије" IX, 13) и према натпису у цркви, могло би се узети да је ктитор манастирски у то време био само *Марин Попа Радоње из Кратова син* (неће ли ово бити Радоња Кратовац, који се помиње у нашој народној песми „Маргита девојка и Рајко војвода," или који његов потомак, и поред свега тога што у запису стоји: *„попа Радоње из Кратова син"?)*. Јер ни оно једино народно предање о кнезу Лазару у том погледу, — да је кнез Лаза̑р цркву ову градио; да је он био ктитор манастирски, и да је чак, при поласку с војском на Косово, у овој цркви војску причестио(!), не налази места у критичкој историји. Народ је до пре 25 година указивао у цркви и записе *Кнеза Лазара и Милоша Обилића*, и то је највише и дало повода и *Hahn*-у („Reise von Belgrad nach Salonik" S. 88), да тврди, да је кнез Лазар зидао халкидикон у овој цркви! (Види тачку VIII). А и *Ефремъ Карановъ* („Материали по Етнографията..." „Сборникъ" кн. IV, стр. 112) чуо је народно предање, да је овај манастир градио кнез Лазар.

данас у манастиру налазимо, црква и манастир били оштећени и поробоћени, али су брзо по том били отворени и поправљени.[68] Као што смо већ напоменули (тач. V) у Кратову је у то време живела многа наша властела, чија су се имања протезала чак до Бинч Мораве,[69] те је се она бринула и за овај манастир. Она је повратила манастир у ред, и манастир је био отворен, и живо је радио кроз цео XV и XVI век. У томе нас уверавају оправљање цркве 1489. или 1599. године, разне аутентичне белешке у манастирској библиотеци, сама библиотека манастирска, у којој је много рукописа, највише из XV и XVI века (види тачку IX), и све што ка библиотеци припада.

Народно предање памти из периода живота под Турцима махом црне дане, те нам сада прича да је и овај манастир поробоћен у време поробоћења нашега државнога живота, и да је био затворен све до почетка овога века, међу тим, с обзиром на факта, која горе споменусмо, манастир је био, осем с почетка XV века, кратко време, а то само при концу XVII и XVIII века, поробоћен.

Као што се *А. С. Јовановић* домишља[70] лепо, Немачко-српски ратови противу Турака у 90-тим годинама XVII века захватили су и овај крај, и наш је се народ и из Пчиње и јужнијих крајева, све до Кратова, Штипа и Велеса придружио хришћанској војсци и помагао, да из ових места истерају Турке, те је после, кад се Турци повратише, заједно са народом и манастир пострадао. Али и то је била само моментана поплава, јер брзо, и по том, налазимо манастир отворен. Тако године 1699. налазимо у манастиру походника, који су се уписали у књигу манастирску (види тачку IX); године 1698. налазимо у манастиру игумана *Илариона* (види тачку IX), те је манастир био отворен и радио. Године 1725. налазимо где **„митрополитъ Скопію и Брани и прочаа...“** долази у манастир овај и позајмљује манастирски номоканон на прочитање; године 1747. и 1748. налазимо у

[68] Поред тога што имамо записа да је црква у то време већ оправљена, имамо и записа да је било у манастиру и походника.
[69] „Годишњица Николе Чупића“ књ. XVI стр. 294—295.
[70] „Гласник Срп. Ученог Друштва“ књ. 49, стр. 342.

равље, и гравитациона тачка манастира било је све до ослобођења (па према приликама и до данашњег дана) Врање. Интенсивна историја Врања и манастира почела се отворати од 40-тих година овога века, од кад би уведен у живот у Турском царству Танзимат-и-Хајрије, и у том времену, све до ослобођења Врања (1878), Врање није ништа народнога предузимало, а да у томе не игра важну улогу сам манастир са својим старешинама и са првим људима из своје околине. Да се историја манастира овога периода представи, треба написати историју града Врања и околине му од Кримске Војне до ослобођења. Ми смо у Годишњици Николе Чупића (књ. XVI, стр. 265—338) третирали неколико момената из историје града Врања, и тамо смо са тим дошли до Кримске Војне, до јакога преображаја живота и духа Балканских Словена. У продужењу тих почетих излагања, третираће се опширна историја и овога манастира, а сада ћемо само напоменути, да је овај манастир имао најјачу и најпресуднију реч у цепању врањских чорбаџија, па по том и народа, на Патријархисте и Егзархисте, и да је овај манастир био 1878. године главни стожер кумановско-паланачкога устанка противу Турака, који су одржавали генерал Јов. Бели-Марковић, М. С. Милојевић и други.

А о значају манастира за народну слободу нећемо ништа ни спомињати. Улога српских манастира у том погледу заједничка је и општа свима манастирима. Ако овај манастир није дао овог века Хаџи-Рувима и Хаџи-Ђеру, а он је био Враћевшница у врањским пределима.

Врло нам је криво што размер овога чланка не допушта, да се, ма и у површно излагање овога периода манастирске историје, упустимо, те ћемо прећи на манастирску управу.

* * *

Је ли манастир после јеромонаха Василија (1817) остао затворен, или је било и даље у њему живота, не зна се тачно. Ово народно казивање о отворању манастира, које је забележио и *А. С. Јовановић*[72] није са многих разлога тачно. Време о коме се данас с поузданошћу го-

[72] „Гласник Срп. Ученог Друштва“ књ. 49.

и Hahn[73] спомиње архонте из Врања, који су управљали манастиром. Потада су игумани имали малу плату годишњу и издржавање своје куће од манастира. Прва плата игуманова била је пет, а сада је 10 лира годишње. Књиге о приходима водио је игуман, али је манастирске новце, у прво време, све до 60-тих година, држао тутор, и он их је, у споразуму са игуманом, давао на приращтај, а од како се унесе неред у народ, од како се даде озго знак непоштовати старијега и знак неке равноправности ....изгуби се и у овом манастиру ред.

Под туторством Хаџи-Михаила и игумановањем поп-Анте, манастир је толико милостиње скупио, да су 1856. године отпочете „Нове Зграђе“ за које је највише приложио Хаџи-Михаило Погачаревић (види тачку V).

Хаџи-Михаило је био тутор све до смрти, до 1858. године. После њега су били ови тутори:

Хаџи-Риста Добревић, трговац из Врања,

Стоша Белојка четири године,

Таса Голочевац, трговац из Врања, не знам колико година.

Мила Ристић, из Дубнице, две године,

Младен Илић, из Дрежнице, 18 година,

Стојан из Сејаца једну годину, и сада је Анђелко Ковачевић.

А поп Анта је био игуман све до 1868. год. Хаџи-Михаило и поп-Анта су највише добра манастиру учинили и највише му имовине прибрали.

1868. године, кад се у велико појави у Врању бугарска пропаганда, одигран је велики један чин у манастиру овом. Жртва те најезде бугарске, којој се лакомислено подадоше неке нове врањске чорбаџије, којима се отимаше око за Топчилештевом тезгом, где звечаху „империјали“, постаде и заслужни добри поп Анта.

То је велика и врло занимљива историја. У њој би се јасно видела ташта сујета и завист нових нараштаја према старијима, нових чинилаца према старијима. Али и она остаје за друге прилике.

Нове Врањске чорбаџије хтедоше да са свим прекину са старим редом у манастиру. За то поставише

[73] Reise von Belgrad nach Salonik.

А и оно народно казивање о манастирским књигама истинито је. Њега су многи до сада и забележили.

Књиге су развлачене на сваки могући начин и носио их је одавде ко је куда хтео.

Године 1725. однео је митрополит Скоп. Епархије „на прочитаније" номоканон из ове библиотеке, и он се данас налази у Русији.[75]

А. С. Јовановић је[76] прибележио народно казивање, да су у неколико махова само овога века однашане књиге из овога манастира. Тако, за време игумана Неше[77] однео је доста књига неки странац, Рус или Немац, и оне се сада налазе или у руским или у немачким библиотекама.[78] Даље, око 40-тих година однео је један товар књига опет неки Рус. То је могао бити или Григоровић или Гиљфердинг (ма да је овај путовао доцније). Име Гиљфердингово се често помиње онамо.

Грчке владике су такође много књига односиле. Одавде су Грци пре 40 година однели такође товар књига.

Ст. Верковић, познати књижевни спекулант, такође је однео одавде неке књиге. Однео их је у Русију. Он је нешто и писао о манастиру и о поменику његовом.

1878. године, кад је манастир био у неутралној зони између српске и турске војске, те су га тајно посећивали многи наши људи, и њима су, свима, пале у очи многе књиге у манастиру. За то су били послати Арх. Фирмилијан и пок *Јеврем Илић*, бив. ректор Богословије, да проберу најбоље књиге и да их пренесу у Врање. Они су донели 33 комада књига и оне се сада налазе у Беогр. Нар. Библиотеци. Нумерисане су бројевима од 327—360, а забележено је, да су их набавиле војне власти из Врања. Прича се, доиста, да их је пренео неки официр Стева, али како је нама причао Љубомир Ковачевић, професор Велике Школе, ове су књиге пренели Арх. Фирмилијан и Ј. Илић.

---

[75] Флорински Ѳ. „Памятники законодательнои дѣятельности Душана царя Сербовъ и Грековъ. Кіевъ 1888. стр. 309.

[76] „Гласник Срп. Ученог Друштва" кн. XLIX, стр. 333.

[77] То је било око 1830. године, јер је у то време био врањски паша Усејин-паша и Неша игуман манастирски.

[78] Извѣстія Император. Академіи...... томъ VI.

Мало ниже исписаћемо неколико одломака ради угледа језика.

Како на овим у манастиру тако и на оним књигама у Беогр. Нар. Библиотеци има доста записа од разних руку. Од њих има врло важних, и ми смо пробрали неколико и исписали у овој тачци. И ови записи такође сведоче, да је у манастиру било интенсивнога живота.

У овом манастиру постојала је и покретна штампарија за књиге и иконорезница за иконе.[81] До скора су се помицали по цркви, кули и одајама манастирским, многи древени и оловни остаци за штампање и живописање. Кога интересују овакве појаве, може видети неколико отисака на неким од оних манастирских књига, које се сада налазе у Беогр. Нар. Библиотеци.

А сада да испишемо неколико одломака:

I Два листа *Слова о моралу*. На пергаменту малога формата за шпаг. Рукопис из XIV века. Леп рукопис. На првом листу (б) учио се неко бројевима и рачунању с њима. Ово је из познијих векова. На њему има записа:

„тисѹ(ћꙋ) ·ϱ· легеѡнъ, ·ϱ· легеѡнъ тигаръ.
......прѣведе Никола врачь оть латиньске книге на срьпьскоꙋ книгоꙋ. б(ог)ь да га прости. И помолѣте се о мнѣ грѣшномь. рьцѣте б(ог)ь да га прости а ва(сь) б(ог)ь да прости."

Други је лист покварен, поцепан и остала је само половина ода њ:

„блыіеть немозѣмь..............
„юшаны ѿ толика зна..........
„жоꙋ · нь по неже виждоꙋ......
„се свер'ѣпѣ женѣ прѣда.......
„ще се и ѡслаблꙗюще се........
„денніемь · лѣнеще се..........
„не погоꙋбиты ползы бы......
„ꙗденніемь и пиꙗньствомь......
„ще се брашномь·іегда хотеть...
„аще наꙗдше се пиють былиꙗ...
„раждеть·и ѿ ползы ѿ падоꙋть...

[81] Види о томе и белешку *А. С. Јовановића* („Гласник Срп. Уч. Друштва" књ. XLIX, стр. 334.

III *Миње́ј (цветни?).* Рукопис на хартији. Из XV или XVI века. Формата великога. Леп рукопис. Врло лепи иницијали.

Ѿ бытіа чтеніе

Изыде іакѡвь Ѿ ст8денца клѣтьвнаго и иде вь харааннань и ѡбрѣте мѣсто и спа т8. зандe бо сл҃нце и вьзеть Ѿ камѣніа мѣст8. и положи вьзглавіе себо....

— — — — — — — — — — — — — — — —

Ѿ пророчьства Єзекылова чтеніе

„Тако гл҃іеть г҃ь боудеть Ѿ дне ѡсмаго и про(ре)че и сътвореть ст҃енници на ѡлтары въсе сьжеженіа ваша и гл҃ше сп҃сеніа вашегѡ и пріим8 вы гл҃іеть г҃ь б҃ь и вьзврати ме на поут врать ст҃ыхь вънешних зрещих на вьстокы и сіа бѣхоу затворенаа и рече г҃ь къ мнѣ, врата сіа затворена боудоуть и не Ѿврьз8т се и никто не проидеть скрозѣ их и б8доут затворена. понеже иг8мень сьи сѣдить на ных снѣти хлѣбь поп8ти Єлламскых, врата внидеть и по п8ти его изыдеть..“

— — — — — — — — — — — — — — — —

IV *Требник.* Рукопис на хартији. Из XVI века. Формата средњега. Леп рукопис. Врло лепи иницијали:

„Иже вь стых ѡца нашего андрѣа критскаго слово на ст҃ое прѣѡбраженіе г҃а и б҃а и сп҃са наш... і҃у х҃а Слнци и стьцаніемь слова......“

— — — — — — — — — — — — — — — —

V *Одломак јеванђеља* из XVI века. Формата великога. Рукопис леп и крупан:

„Єгда же оузрите іерл҃мь обьстоимь вои, тогда разоумѣйте іако приближи се запоустѣніе іемоу. тогда соущей вь іоудеи да бѣгають вь гѡры. иже посрѣдѣ іего да исходеть. и иже вь странахь да не вьходеть вънь. іако д҃ніе Ѿмьщеніа си соуть, іеже испльнити се всѣмь написанымь. горе же имоущимь вь оутробѣ,

Сигурно штампарском погрешком, стоји у Споменику (Срп. Краљ. Академије XXIX, стр. 10) **име Гервасїе** место **Ярсенїа** и једино је што се ка Новаковићевом објашњењу Поменика има додати, да се, колико је могуће топографски називи исправе и да се по казама распореде, како би се видело колико је походника из које казе било и докле су манастирски тасиљдари допирали. И ми пропуштамо овом приликом да то учинимо, остављајући да на згоднијем месту изложимо размеру броја походника̂ манастирских по казама. Тамо ћемо рећи и о монахињама (калуђерицама), које Ст. Новаковић у оноликом броју у овом Поменику налази,[83] ма да су то световне женске, само су *заветане* Св. Прохору.

Други је Поменик основан од прилике у времену кад је престао онај први, у другој половини XVIII и протеже се до првих година овога века, — до Поп Нешина времена.[84] Овај је поменик истога онога типа као последње стране онога првога. Јасан се континуитет и у томе види. Овај други Поменик више је важан као прилог за проучавање језика околине манастирске и његових тасиљдара и за упознавање начина манастирскога обрачунавања са својима повереницима и повериоцима. Такође важан прилог и за упознавање мушких и женских имена, која се и данашњега дана по околним казама и округима чују.

Трећи је Поменик, који и дан дањи постоји у манастиру. У њему има мало записника̂, али су са многим објашњењима, и, често, и читавим историјама. Тако на пр.: неки *Тоте* (Стојан) *Вучевикъ* из Криворечке Паланке записао је на десетак места по књигама о своме похођењу овога манастира, а у овом поменику написао је читаву историју о томе: **„Знати се кога придохъ изъ Тоте Вучевикь родомъ отъ Криворечния Паланка а презиме називаемое Зерзаган (Дердаган) на поклонение ко светому Оцу Прохору Пчиньскому на 1859. лето отъ рождества Христова въ месеца ианура въ**

[83] Стр. 9.

[84] Поп Неша је постао игуманом манастирским негде у првој четвртини овога века. Овај смо Поменик нашли такође у прашини, међу остацима манастирске библиотеке.

8 стаго шца прохора п8стина и сжитела рад8и се горо Козьачьска ш ги въ лето зсѕ(?)=1697."

4) „Сиꙗ книга манастира пшинскаго светаго шца прохора пшинскаго цароставникъ подписа га ..... и много грешна р8ка ђака Николе ва лѣто ѧѱмн. √=мца ноемриѧ ѕı. √=1748."

5) „Вѣдомо б8ди когда приидохъ во монастиръ стиі прохоръ пчинсіи оцъ Серафимъ архимандритъ со скопскаго митрополита господина Гаврила на лето 1835. мца маіа 16. денъ."[85]

III *На Апостолу* (Бр. Нар. Библ. 331.).

6) „Сиꙗ и божествена книга глаголеми апостолъ манастира пшине шбители стаго шца прохора п8стини козъчъскіе повеза е азъ много грешъни попъ пантелеимон иждивениемъ и ш(т)к8по(мъ) а тр8ди се ш семъ ерьмонахъ кир Ишникие одъ Леснова[86].... мца июніꙗ. кв(?)днъ 8 Карпинъ[87] ѧѱмд = 1749."

7) „Сие писма Богданова знати са кога писа оу стаго шца прохора пшинскаго при шца ереі Неш8[88] сеи мца июлиѧ. е денъ въ лето ѿ рождества Христова. ѧшеі=1815."

8) „Богданъ ѿ б8щренѣ що е биѧ оу обитель стаго шца прохора мироточца при оца еромонаха Милентию."

IV На рукоп. Н. (Нар. Биб. Бр. X)

Запис на свршетку прошлога или почетку овога века:

9) „Боуди же ведомо ꙗко васоу годин8 према неделахъ на повечерницахъ и на полуношницахъ поменикъ

---

[85] Види »Годишњицу Николе Чупића« кв. XVI, стр. 333–336.

[86] Село у Кратовској кази, и манастир у њему Лесновски.

[87] Карпина манастир, Карпински манастир. Он је у атару села Аљинца, у Кумановској кази, пет часова источно од Куманова, на левој страни пута Куманово–Паланка. То је стара Архиљевица, коју је цар Стефан Душан дао севастократору Дејану у баштину, (Mon. Serb.), стр. 193.

[88] Ово је поп Неша који је подигао *„Старе"* или *„Поп-Нешине Зграђе"* у манастиру.

30) Другом руком: „На лето 1843. месеца августа 22. дена. оваѧ книга заплениѧ г8 проклети Арнавути о(т) школ8, отнесоа г8 у Гнилѧне, потомь богъ да поживи С8лтанъ Менчитъ Ћерима, посла свои ньзами те покори Арнавути и поврати сиротињск8 плѧчк8 и юмири землю и тера ги 8 Стамболъ 8 терсаан8. Боже мили ч8да великога сите умроа.“[93]

На крају књиге запис: „Пишемь азъ грешни ђакъ от село Канарево.[94] Хоће да се калуђери и нарече име с҃ти Стеванъ, храм ва(ве)деніе престие владичице богоматере ....“

XVI *На безименој књизи*:

31) „Изволеніем ѡ҃ца и поспѣшеніемь с҃на и съвршеніемь с҃таго и помощію пр҃чстие и с҃ти же сіе блговѣстованіе д(у)ше полезное житіе въсечьстное ѡбитель въ монастирь зовомѣм пшинꙑ въсечьстныи храмь пре(подоб)наго ѡ҃ца Прохора поустиныжителꙑ и настоꙗніемь и благоволеніемь же проигоумена кир Илариона и всего братьства и при еклисаарѣ кир Генадиѧ вь то времѧ бѣхоу чренцы числомь К.С. имена же соудь: Гервасіе, Калиникь, Іосифь, Захаріа, Никифорь, Теодота, Ефремь, Прокопіа, Партеніа, Евгеніа, Теофилакть, Никанорь, Теофиль, Теодосіе, Григоріе і въ тоѧ време бѧх8 земноделці сиречь работници монастирьски на метовь с҃том8 ѡц8 Прохор8 нарицаемо с҃таго георгие вь области с҃тому манастир8 пшинском8 сеи же с8дь имена: Симеонъ, началникъ Генадіа, бащиници на с҃таго сты и Николае Тодорить Василіе началны, Киранiѧ, Василіа, Давидъ, Маріа, Костатин, Давидъ, Давидъ, Теофанъ, Михаилъ, Димитріе; шесъ воденичари: монахъ Прохоръ, монахъ Місаилъ, монахъ Раваилъ, монахъ Иоанъ, монахъ Тома, монахъ Сава.“

Меге манастирске: ......

— — — — — — — — — — — — — — — — —

[93] И овај се запис односи на буну Карадагчана 1832. године.
[94] У Кумановској кази.

закључен Сегедински мир (13. јула 1444). По овоме знаменитом миру, као што је познато, и нашем деспоту Ђурђу би опет повраћена Србија у владавину. Уговоривши мир са савезницима, Мурат II одмах спремаше одабрану војску да је пошље у Арбанију. Скендербег се томе надао, па је с тога живо радио на томе, да са арбанашким поглаварима и суседним владаоцима утврди *савез за одбрану и напад*. За зборно место где ће се о томе већати буде одређен град Леш на неутралном млетачком земљишту.

II

Борба Скендербегова с Турцима од 1444—1468 год.

На сабору у Лешу, где беху између осталих Црнојевићи, Балшићи и др. Срби, Скендербег би изабран за капетана против Турака са врховним заповедништвом. Пошто не имађаше готово никаквих прихода, то му савет стави на расположење 200.000 дуката ради успешнијег вођења рата с Турцима. Скендербег се заиста није варао, јер одмах по закљученом миру с угарским краљем Владиславом, крéте се на Арбанију велика турска војска од 40.000 под чувеним Али-пашом. Скендербег га дочека и порази. А кад се одмах потом утврди нов савез европских владара против Турака, би позван у њ и Скендербег, који се победом над Али-пашом беше већ прославио.

Али Скендербег не могаше помоћи савезницима, јер га Ђурађ Бранковић, држећи се мира раније закљученог с Турцима, не хтеде пустити кроз своју државу. Битком код Варне, где погибе угарски краљ Владислав, би савезничка војска страшно потучена. Ступањем у савез Скендербег је само још више разгневио Мурата II. Две војске једна за другом пођоше на Арбанију, али Скендербег победи и Ферез-пашу и Мустафа-пашу.

Некако у ово доба пада и Скендербегов спор са лукавим Млечићима, али то је у ствари била борба у којој се Млечићи служише свим средствима против човека, чијим се именом и победама цела Јевропа одушевљавала. Скендербег опсади град Дањ, који је по уговору имао њему припасти, пошто су му законити наслед-

мир. По томе миру Скендербег им уступи Дањ, а они њему између осталога обећаше плаћати сваке године по 1.400 дуката.

Пораз, који је Хуњадија претрпео на Косову, још више је поласкао Мурату II. Један бедем био је већ у пола срушен, али је још недирнут стајао други — Скендербег. Одмах на пролеће 1449. год. поведе султан на Скендербега нову војску од 150.000 војника. Намера му беше да најпре освоји Светиград, па с тога и одреди један део војске да га опседне. Али се град држао јуначки, а Скендербег је изненада нападао и уништавао турску војску. Озлојеђен великим губицима султан је под Светиградом љуто процвилио:

„Светиграде, на крајини смраде!
„Камо моје паше и кадије?
„Камо ли ми деца јаничари?
„Који своје погубише главе
„Јуриш чинећ' од јутра до подне,
„Али тебе узет не могоше?

Kačić: Rasgovor ugodni...

Ну што не учини храброст, то доврши лукавство, и Турци весело уђоше у град не обзирући се на то, што су га издајом добили. При свем том што је добио Светиград, султан се не усуди да настави освајање Арбаније него се повуче у Једрене, а у Светиграду остави јаку посаду. Одмах друге године чим наступи пролеће, а Мурат се с новом војском крену на Арбанију. Намера му беше да још и Кроју освоји, па би на тај начин господарио целом Арбанијом. Скендербег беше Кроју утврдио што је боље могао и оставио у њу посаду од 4000 бораца под заповедништвом свога синовца Бране. Све што не могаше служити за одбрану града као жене, деца и старци, све то би испраћено на млетачко земљиште. Предвиђајући велику опасност, Скендербег се обрати и на Дубровник тражећи новчане помоћи.[8]

Око половине маја месеца био је већ под Кројом султан Мурат II. са сином својим Мехмедом. Султан је био тврдо решен да Кроју освоји, па је поред довуче-

[8] Miklosich Fr.: Mon. serbica p. 442.

Карађорђе Петровић (1752—1817) вођ првог српског устанка за ослобођење Србије (1804—1813).

Ближе о њему види његов животопис у коментару на „Обзор Историје Славјан'", прва чест Србијанке.

[21]) бити (бит') мора свачему (свачем') подражача;

[22]) још како (лиш) од сада (сад') већ не трпи Српчић (Српче, Србин)

Те лиш у Сарајеву значи: те још како.

[23]) беса (свирјепија, манитости, помама, Турака) владу (владства, владавину),

[24]) уверило се (с') омерењем (омјеријем, сравњивањем сила т. ј. Уверио се Србин мерењем српске и турске силе у срећном Карађорђевом ратовању од 1804—1813.

[25]) орао (крсташ) сједа се (с') (бива поједен) најпосле (најзад') црвима (црв'ма),

Овде је фигурним говором казано, како најпосле и највиша сила иестаје, или да јачи од слабијега бива утамањен.

Крсташ је она врста орла, која само у неприступном стењу живи и храни се месом од уграбљених животиња.

[26]) као гвожђе (жељезо) неприметном (непримјетном) рђом,

[27]) ли (л', зар) снага (крепост, сила) мишûцâ (мишиц') и љубави (волења) т. ј. То зар да јунаштво и љубав ка роду

Овим се циља на српско јунаштво и родољубље.

[28]) достигне (досегне, домаши) предодређене (предодредна, унапред одређене) последице (сљедства),

Под овим следствима јунаштва и родољубља разумева се оснивање нове српске државе, које је било напред одређена мета Карађорђевоме устанку.

[29]) победити Турке (страшило христјана).

[30]) Ивана побратим је славни

Под овим побратимом војводе Косанчића разумева се славни Србин Милош Обилић, који је у боју Косовскоме распорио турскога цара Мурата (15. Јуна 1389.).

[31]) васкрсао оживотивши (возживотјевши) се т. ј. Ускрсао повраћајем у живот,

Под овим васкрслим, па у живот повраћеним Милошем не разуме се овде Обилић, него његов имењак кнез Милош Обреновић.